

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

ƏHMƏDLİ ƏHMƏD XANLAR OĞLUNUN

**“MÜASİR DÖVRDƏ İNNOVASIYALI SAHİBKARLIĞIN
FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ”**mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

**İxtisasın şifri və adı : “060404” İqtisadiyyat
İxtisaslaşmanın adı : İqtisadi nəzəriyyə**

Elmi rəhbər : i.e.n.,dos. D.Z.Əliyeva

**Magistr proqramının rəhbəri :
Kafedra müdiri: i.e.d.prof. Ə.B.Babayev**

BAKİ – 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3-7
I FƏSİL İNNOVASIYALI SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ ONUN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI	8-30
1.1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf mərhələləri, hüquqi formaları və iqtisadi xüsusiyyətləri	8-20
1.2. Bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında və iqtisadi müstəqilliyin təmin olunmasında innovasiyalı sahibkarlığın rolu	20-30
II FƏSİL AZƏRBAYCANDA İNNOVASIYA BAZARI VƏ İNNOVASIYALI SAHİBKARLIĞIN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	31-47
2.1. İnnovasiya bazarı və sahibkarlıq infrastrukturunun formalaşmasında onun rolu	31-34
2.2. Azərbaycanda innovasiyalı sahibkarlığın müasir vəziyyətinin təhlili və dəyərləndirilməsi	34-47
III FƏSİL İNNOVASIYALI SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFI VƏ PERSPEKTİVLƏRİ	48-71
3.1. İnnovasiya sahibkarlığının stimullaşdırılmasının iqtisadi problemləri və onların həlli yolları	48-61
3.2. Sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin perspektivləri	61-71
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	71-75
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	76-78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Ölkə iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi şəraitində yerli məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi ön plana keçir. Bu isə öz növbəsində yeni texnologiyalar və yeni məhsullar şəklində tətbiq olunan yeniliklərin həcmindən və keyfiyyətindən asılıdır. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dünya bazarında rəqabət mübarizəsində innovasiya fəaliyyətinin daha səmərəli mexanizminə sahib olan, yeniliklərin reallaşdırılmasının inkişaf etmiş infrastrukturuna malik olan sahibkarlıq subyektləri qalib gəlir.

Müasir iqtisadiyyatın inkişafının xarakterik cəhəti uzunmüddətli perspektivdə rəqabətqabiliyyətliliyi və iqtisadi artım təmin edən amil kimi innovasiyanın hakim rola malik olması sayılır. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın innovasiya əsasında inkişafı iqtisadiyyatın şaxələnməsinin və ölkənin yeni texnoloji ukladada keçidinin əsas şərti kimi çıxış edir.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin təcrübəsi sübut edir ki, sahibkarlıq inkişafının innovasiya sferasında reallaşdırılması mümkünlüyü yalnız xüsusi kapitalı innovasiya sferasına cəlb etməyə, elmi-texniki işləmələrin həyati əhəmiyyət kəsb edən məhsul və texnologiyalara transferini həyata keçirməyə, qısa müddət ərzində yenilikləri mənimsəməyə və onları bazara irəlilətməyə qabil olan kiçik və orta sahibkarlıq potensialının istifadəsi şəraitində mümkündür.

Müxtəlif qiymətləndirmələrə görə, ölkənin ÜDM-ində innovasiya məhsullarının xüsusi çəkisi 5%-ə qədər olduğu halda, inkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici 40-60 % civarındadır. Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün bölmələrində elmi işləmələrə ÜDM-in 1 faizi qədər vəsait xərclənir. İxracın ümumi həcmində yüksək texnoloji məhsulun payı 3%-dən yuxarı deyil. Dünya təcrübəsində innovasiya fəaliyyətinin inkişafında əsas rol iqtisadiyyatın real sektoruna integrasiya olunmuş “firmadaxili” elm oynayır. Aparıcı sənaye dövlətlərində elmi tədqiqatların və işləmələrin əsas həcmi, məsələn, Avropa Birliyi ölkələrində 65%-i, Yaponiyada 71%-i, ABŞ-da 75%-i şirkətlər tərəfindən yerinə yetirildiyi halda, Azərbaycanda bu göstərici 5%-i ötmür.

Innovasiyalılıq hazırda təkcə dövlət deyil, həm də ayrı-ayrı təsərrüfat subyektləri səviyyəsində birbaşa diqqət obyektinə çevrilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq sahibkarlıqda innovasiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, yüksəldilməsi yollarının aşkara çıxarılması və əsaslandırılması yollarının tədqiqinin rolu getdikcə artır. Mürəkkəb və çoxüzümlü hadisə kimi innovasiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin artırılması yollarının müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi son dərəcə vacib və əməktutumlu prosesdir. Bunun həlli bütün makro və mikro iqtisadi aspektlər kompleksinin, maliyyə, mühasibat, qiymətləndirmə metodikaları və yanaşmalarının dəqiq dərk olunmasını tələb edir.

İnvestisiya layihələrindən fərqli olaraq innovasiya layihələri üçün innovasiyanın texniki və bazar yenilikləri, onların müəssisənin iqtisadiyyatına, təsirinin mürəkkəbliyi ilə şərtlənən spesifik qeyri-müəyyənlik xarakterikdir. Bu halda yeniliklərin xüsusiyyətlərini və innovasiya proseslərinin milli spesifik cəhətlərini nəzərə almaqla innovasiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin artırılması yollarının müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi sahəsində dünya metodoloji təcrübəsinin sınaqdan çıxmış alətlərinin istifadəsi, sözsüz ki, həmin proseslərin təqlidinə nisbətən özünü daha çox doğruldur.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmeti müasir sahibkarlıqda innovasiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasının nəzəri və praktiki məsələlər kompleksi sayılır. Tədqiqatın obyektini isə innovasiya yönümlü investisiya layihələri reallaşdırılan sahibkarlıq sistemi təşkil edir.

Dissertasiya işinin məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi xarici firmaların təcrübəsinin təhlili əsasında və Azərbaycanın müasir sahibkarlıqda innovasiya fəaliyyətinin spesifik cəhətləri, xarici firmaların inkişafı və yerli bazarın xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla innovasiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin artırılması və qiymətləndirilməsi üzrə nəzəri və metodiki cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin işlənib hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın gedişində qarşıya qoyulan məqsədə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- sahibkarlığın rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsində innovasiya prosesinin yerini və rolunu müəyyənləşdirmək;
- innovasiya layihələrinin tərtibi və qiymətləndirilməsinin nəzəri-metodoloji aspektlərini tədqiq etmək;
- Azərbaycan iqtisadiyyatında innovasiya layihələrinin tətbiqinin mövcud vəziyyətini qiymətləndirmək;
- innovasiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasının təşkilati-iqtisadi amillərini müəyyən etmək;
- rəqabətqabiliyyətli innovasiya layihələrinin reallaşdırılmasının strateji idarəetmə mexanizmlərini tədqiq etmək;
- innovasiya bazarında effektiv layihələrin reallaşdırılmasının stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair təklif və tövsiyələr vermək;
- sahibkarlığın strateji idarəedilməsində innovasiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasının rolunu əsaslandırmaq;
- sahibkarlıq sistemində innovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaq.

Dissertasiya işinin informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, İqtisadiyyat və Sənaye, Maliyyə və Vergi nazirliklərinin, Dövlət Statistika Komitəsinin materialları və proqramları, İnternet şəbəkəsində innovasiya fəaliyyəti üzrə informasiyalar təşkil edir.

Tədqiqat prosesində sistemli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə və qruplaşdırma, müqayisə, dinamika, statistik təhlil üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını müxtəlif məktəblərə məxsus xarici müəlliflərin fundamental işləri, MDB və digər postsosialist ölkələrin iqtisadçı alimlərinin tədqiqatları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanları, respublika hökumətinin qərar və sərəncamları, Milli Məclisin qanunvericilik aktları, aparıcı Azərbaycan alimlərinin innovasiya siyasəti, prosesi və layihələri sahəsində elmi əsərləri təşkil edir.

İşin elmi yeniliyi innovasiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasının nəzəri və praktiki problemlərinin sistemli halda tədqiq edilməsindən, Azərbaycanın müasir sahibkarlıqda effektiv innovasiya layihələrinin reallaşdırılması istiqamətlərinin müəyyən olunmasından və bu istiqamətdə dövlətin rolunun elmi cəhətdən əsaslandırılmasından ibarətdir. Bütün bunlar mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edirlər. Alınmış nəticələrin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- milli və xarici ədəbiyyatda, eləcə də təsərrüfatçılıq təcrübəsində mövcud olan yanaşmaların nəzərdən keçirilməsi və ümumiləşdirilməsi əsasında innovasiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin artırılması və qiymətləndirilməsinin konseptual problemləri sistemli şəkildə, qarşılıqlı əlaqə və asılılıq halında tədqiq edilmişdir;

- sahibkarlığın rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsində innovasiya prosesinin müəyyənədicisi rolu və əhəmiyyəti elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;

- Azərbaycan iqtisadiyyatında innovasiya fəaliyyətinin müasir inkişaf xüsusiyyətləri və innovasiya layihələrinin tətbiqinin mövcud vəziyyəti qiymətləndirilmişdir;

- rəqabətqabiliyyətli innovasiya layihələrinin reallaşdırılmasının strateji idarəetmə mexanizmlərini tədqiq edilərək qiymətləndirilmişdir;

- innovasiya bazarında effektiv layihələrinin reallaşdırılmasının stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair təklif və tövsiyələr verilmişdir;

- sahibkarlığın strateji idarəedilməsində innovasiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri müəyyən edilərək əsaslandırılmışdır;

- sahibkarlıq sistemində innovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təklif və tövsiyələr işləyib hazırlanmışdır.

Dissertasiya tədqiqatının nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti və praktiki dəyəri müasir sahibkarlıqda effektiv innovasiya

layihələrinin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir. Tədqiqatın nəticələri respublikanın sahibkarlıq subyektləri tərəfindən innovasiya layihələrinin idarə edilməsi strategiyasının , innovasiya istiqamətli məqsədli proqramların işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması zamanı istifadə oluna bilər.

İşin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsildən, nəticə və təkliflərdən, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. İNNOVASİYALI SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ ONUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf mərhələləri, hüquqi formaları və iqtisadi xüsusiyyətləri

Azad iqtisadi sistemin əsasını təşkil edən sahibkarlıq fəaliyyəti və onun inkişafına şərait verən iqtisadi mühit müxtəlif inkişaf mərhələlərini keçmişdir. Bu mərhələlər sahibkarlıq fəaliyyətini formalaşdıraraq hazırki vəziyyətə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, orta əsrlərdən başlayan sahibkarlıq fəaliyyəti bir sıra tacirlər, sənətkarlar, ilkin sahibkarlığın nümayəndələri tərəfindən inkişaf etdirilərək daha sonra kapitalizm dövründə ilk səhmdar cəmiyyətlərinin qurulması və bir sıra bankların əmələ gəlməsi ilə nəticələnmişdir.

Bu istiqamətdə böyük mütəfəkkirlərin də fikirləri olmuşdur. Əvvəllər Aristotelin bəzi fikirləri- məsələn ticarət haqqındakı fikirləri sahibkarlıq anlayışına uyğun gəlsə də, tam fikri 1755-ci ildə Richard Contilion özünün «Kommersiyanın təbiəti haqqında oçerk» əsərində («sahibkar risk əsasında fəaliyyət göstərən şəxsdir») ifadə etmiş, kapitalist qaydalarının kənd təsərrüfatı və sənayedə inkişafına təsadüf olunan dövrdə burjua iqtisadçılarının təriflərində öz əksini tapmışdır.

Daha sonralar sahibkarlığın inkişaf mərhələləri Qərbdə güclü təkan tapmışdır. Məsələn bir sıra ağır sənaye sahələrinin, toxuculuq fabriklərinin əmələ gəlməsi ilə cəmiyyətdə bu sahənin genişləndirilməsinə həvəs yaranmışdır.

Azərbaycanda milli sahibkarlığın ən böyük inkişaf dövrü XIX əsrin axırlarına və XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edilir. Neft hasilatı üzrə gedən mübarizədə ölkəmiz həm respublikada, həm də dünyada güclü nüfuza malik neft sahibkarlarının (milyonçuların) yetişməsinədə böyük rol oynamışdır.

Həmin neft milyonçularının ölkəmizin iqtisadiyyatının inkişafında, xüsusilə də neft hasilatı və emalı sənayesinin inkişafında xüsusi rolu olmuşdur. Bu milyonçulara Hacı Zeynalabdin Tağıyevi, Musa Nağıyevi, Murtuza Muxtarovu,

Şəmsi Abdullayevi, Seyid Mirbabayevi, Səlimovu, Mirzəyevi, Mantaşovu, Şibayevi və s. misal göstərmək olar.

Onu da qeyd etmək ki, hələ xarici kapitalın Azərbaycanın neft sənayesinə nüfuzuna 1870-ci ildə Bakıda 47 zavod ağ neft emalı ilə məşğul olurdu (5,38). Onların yarısından çoxu, neft quyularının isə 90 faizə qədəri azərbaycanlı sahibkarlara məxsus idi.

Əsrin başlanğıcında xarici kapitalın respublikaya axını bu sahənin daha da inkişafına şərait əmələ gətirmişdir. Belə ki, 167 neft sənayesi müəssisəsinin 29 faizi milli kapitalla, 71 faizi isə xarici kapitalla məxsus olmuşdur. Bakı fəhlələrinin 44,3 faizi yerli azərbaycanlılardan, 55,7 faizi gəlmələrdən ibarət idi.

1901-ci ildə Ümumdünya neft hasilatının yarısından çoxu Azərbaycanda istehsal olunurdu. Azərbaycanda istehsal edilən sənaye məhsulunun 1900-cü ildə 70 faizi, 1913-cü ildə isə 80 faizindən çoxu neftin payına düşürdü ki, bu da ancaq Bakı ərazisində yerləşirdi. Bakıda 1912-ci ildə 462, 1915-ci ildə 549 sənaye müəssisəsi işləyirdi. 1910-cu ildə Bakıda neftçıxarma sahəsində 177 firma fəaliyyəti göstərirdi.

Azərbaycanda xarici kapitalın axını getdikcə artmaqda idi. Amerikalı Jon Rokfellerin «Standart oil», İngiltərədən Henri Deterdinqin rəhbərliyi altında «Royal Dyuşe Shell», Fransadan Rotşildin «Xəzər – Qara dəniz» və «Mazut», İsveçli «Nobel qardaşlarının» sindikatlari Bakıya gələrək yeni-yeni neft quyuları işə saldılar.

Həmin dövrlərdə Bakı Azərbaycanın topdan ticarətinin cəmləşdiyi mühüm ticarət mərkəzinə çevrilmişdir. 503 ticarət müəssisəsi ətraf kəndlərlə birlikdə 400 mindən çox Bakı əhalisinə xidmət göstərirdi. Onun təkcə Azərbaycanın şəhərləri ilə deyil, Zaqafqaziyanın bütün ticarət sənaye mərkəzləri ilə, Rusiyanın daxili quberniyaları ilə, habelə xarici ölkələrlə geniş ixrac – idxal əlaqələri qurulmuşdu.

Azərbaycanda o dövrlər, bankçılıq da sürətlə inkişaf etməyə başlamışdı. 1913-cü ildə Bakıda 15 iri bank fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsində əsasən pambıqçılıq inkişaf etmişdi. 1914-cü ildə Azərbaycanda yığılan pambıq Zaqafqaziya üzrə yığılan pambığın 70

faizini təşkil edirdi. Bakıda H.Z.Tağıyevin «Qafqaz» səhmdar cəmiyyətinə məxsus və tikintisi 5 milyon qızıl pula başa gəlmiş tikiş fabriki o zaman bütün Rusiya, Orta Asiya və İranda yaşayan müsəlmanlar arasında böyük nüfuz qazanmışdı. Fabriki avadanlıqla təhciz etməyə Avropadan 2500 ədəd maşın gətirilmiş və 1901-1910-cu illər ərzində fabrikdə emal olunan pambıq 5,3 dəfədən çox artmışdı. Fabrikdə istehsal olunan bez əsasən Orta Asiya və İran bazarlarına çıxarıldı.

Bununla belə Bakıdan Rusiyanın daxili rayonlarına pambıq, ipək, yun, qoz – fındıq, xam və aşınmış dəri, balıq məhsulları, o cümlədən kürü, şərab, xəz, qoz ağacı, şüşə və çini qablar, biyan kökü bitkisi və s. aparılırdı.

Azərbaycanın yeyinti sənayesinin mühüm sahələrindən olan sahibkarlıq olan şərabçılıq, spirt və konyak istehsalının əsas xammal və materialının mənbəyini üzümçülük təşkil edirdi. 1901-ci ildə Zaqafqaziyadakı üzüm bağlarının 30, 1913-cü ildə 33,2% , müvafiq illər üzrə üzüm istehsalının 44,8 və 27,5% Azərbaycanın payına düşürdü. Buna görə də Azərbaycanda irili-xırdalı 1300-dən çox ilkin şərab emalı, araq, konyak və spirtçəkən zavodlar fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycan biyan kökü emalının mərkəzi idi. Qurudulan, qaynadılan biyan kökünün dördə üç hissəsi dəmir qablarda İngiltərə və Amerika dövlətləri olmaqla digər xarici ölkələrə göndərilirdi. Orada əzcaçılıqda, ədviyə və şirniyyatda, içki istehsalında, rəngləmədə və s. istifadə edilirdi.

Azərbaycanda balıqçılıq da geniş inkişaf etmişdi. Balıqçılıq əsasən peşəyə görə bölünürdü: torçular, ovçular, təmirçilər, avarçılar, daşıyıcılar, duzlayıcılar və s. əmək bölgüsünün sahibləri, icraçıları var idi. Vətəgələr ən mükəmməl texnikaya malik olub, bütövlükdə şirkətlər və səhmdar cəmiyyətlər nəzarəti altında cəmləşmişdi. Təəcüblü deyil ki, dünya bazarında ixrac edilən və valyuta gətirən balıq kürüsünün 45%-ni, o cümlədən Amerikaya 75%-ni Azərbaycanın daha yüksək sahibkarlıq fəaliyyətinə aid sindikat tipli dörd balıqçılıq firması verirdi. Dövlət xəzinəsi balıq sənayesindən orta hesabla ildə 2,5 mln. manat mənfəət götürürdü. Mənfəət baxımından Azərbaycanın balıq sənayesi neft və şərab – spirdən sonra üçüncü yerdə gedirdi.

Azərbaycan faydalı qazıntılardan əsasən mis istehsalına görə də böyük şöhrət qazanmışdı. XIX əsrin axırlarına yaxın Ümumdünya mis istehsalının 34,6 faizi, Ümumqafqaz mis istehsalının 69,5 faizi Azərbaycanın payına düşürdü. Məhz buna görə də mis yataqları ilə zəngin olan Gədəbəyin Qalakənd kəndini o vaxtlar Azərbaycanın Uralı adlandırırdılar.

1913-cü ildə birlikdə götürülüş Belarus, Gürcüstan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Latviya, Litva və Estoniya ilə müqayisədə Azərbaycanda 1,8 dəfə çox elektrik enerjisi istehsal edilirdi. Bütün Rusiya üzrə adambaşına 14 kv.t.s. elektrik enerjisi düşürdüsə, Azərbaycanda bu göstərici 3 dəfədən də xeyli artıq – 50 kv.t.s. bərabər idi. 1914–1915-ci illərdə Azərbaycan elektrik enerjisi istehsalı üzrə Mərkəzi Rusiya və Ukraynadan sonra üçüncü yeri tuturdu.

XIX əsrin sonunda Şəki, Şuşa, Naxçıvan, Ordubad, Zaqatala, Fizuli şəhər və qəza mərkəzlərində və onlara yaxın olan tutun bol olduğu yerlərdə 463 iri və xırda ipəksalma (baramaaçma), ipəkburma (baramaəşmə) müəssisələri fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycanda ipəkçiliyin geniş vüsəti, ipək istehsalının artması inkişaf etmiş baramaçılığa, bu işə öz növbəsində tut plantasiyalarının çoxluğuna əsaslanırdı. Milli sərhədləri aşan Azərbaycan ipəyi təkcə Rusiya bazarlarına deyil, dünya bazarlarına da daxil olmuşdu. Zaqafqaziyada fəaliyyət göstərən 120 ipək emalı fabrikinin 114-ü, hasil olunan baramanın xeyli hissəsi, istehsal edilən bütün ipəyin üçdə iki hissəsindən çoxu bir vaxtlar Azərbaycanın payına düşürdü.

Bütün bunlar XIX əsrin axırları XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda sahibkarlığın böyük inkişaf yolu keçdiyini göstərir.

Sahibkarlıq iqtisadi kateqoriya kimi iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan bazar subyektləri arasında çoxşaxəli, qarşılıqlı münasibətləri əks etdirir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin təsərrüfatçılıq metodu kimi başlıca şərti onun təsərrüfat subyekti kimi müstəqil və azad olması ilə xarakterizə edilir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxs aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olmalıdır:

- sahibkar prosesin gedişində təcrübəyə malik olmalıdır;
- sahibkar ətrafdakı adamlarla maraqlı olmalıdır;
- özünə inam xüsusiyyətinə malik olmalıdır;
- səlahiyyət vermək hüququna malik olmalıdır;
- zaman həssaslığına ciddi diqqət yetirməlidir və s.

«Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasını Qanununda sahibkarlıq anlayışı haqqında deyilir ki, «Sahibkarlıq fəaliyyəti (sahibkarlıq) fiziki şəxsləri onların birliklərinin, habelə hüquqi şəxslərin mənfəət və ya şəxsi gəlir əldə edilməsi məqsədilə özlərinin cavabdehliyi və əmlak məsuliyyəti, yaxud digər hüquqi və fiziki şəxslərin adından qanunvericiliklə qadağan edilməyən təsərrüfat fəaliyyətinin bütün növləri, o cümlədən məhsul istehsalı, satışı və xidmətlər göstərilməsi formasında həyata keçirdikləri müstəqil təşəbbüskarlıq fəaliyyətidir».

Sahibkarlıq fəaliyyətinin müstəqilliyinin əsas cəhətlərindən biri onunla bağlıdır ki, onun nə istehsal etməsinə, necə qiymət qoymasına heç bir orqan müdaxilə etmir. (lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, əgər sahibkar bazarda hökmran mövqe tutarsa Antiinhisar fəaliyyəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi tərəfindən müəyyən tədbirlər nəzərdə tutula bilər [6] və bir də əgər sahibkarlıq fəaliyyəti qanunsuz istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olarsa buna yol verilmir. O, ancaq qəbul edilmiş qanunların tələbləri dairəsində öz fəaliyyətini davam etdirir. Sahibkarlığın müstəqilliyinin II mühüm şərti onun qəbul etdiyi qərarlara məsuliyyət daşması və onun nəticələrinə ehtiyatla yanaşması ilə bağlıdır. Risk həmişə qeyri-müəyyənliklə nəticəsi məlum olmayan hadisələrlə əlaqədardır. Eləcə də ən dəqiq hesablama və proqnoz da ağlagəlməz, gözlənilməyən nəticələrə gətirib çıxara bilər.

III əlamət kimi sahibkarın kommersiya müvəffəqiyyətinə nail olmaq, mənfəətə cəhd olunma istiqamətinin seçilməsi çıxış edir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinə göstərilən şərtlərin həyata keçirilməsi onların geniş məzmununa malik olmalarını bir daha təsdiq edir.

Sahibkarlığın inkişaf etdiyi indiki şəraitdə istehsal münasibətlərinin əsas amillərindən biri olan iqtisadi səmərəlilik anlayışı hər zaman olduğu kimi bu gün də mühüm iqtisadi məsələlərdən biridir. Sovet dövründəki iqtisadi səmərəlilik anlayışı ilə müasir dövrdəki anlayışda fərqliliklər vardır. Müasir dövrdə iqtisadi səmərəlilik göstəricilərində də müəyyən dəyişikliklər olmuşdur.

Bunun nəticəsində də bugünkü səmərəlilik anlayışı müəyyən mənada dəyişmişdir.

Yeni istehsal münasibətlərinin formalaşması iqtisadi səmərəliliyi aktual bir məsələ halına gətirmişdir. İstehsalın «səmərəliliyi» müəkkəb bir anlayışdır. Onun mahiyyəti müxtəlif yanaşma formaları ilə izah edilir. Odur ki, iqtisadi ədəbiyyatlarda vahid fikir birliyi yoxdur. Bəzi iqtisadçı alimlər səmərəliliyi istehsalın nəticələrinin çəkilmiş xərclərə nisbəti kimi xarakterizə edirlər [24,s.364]. Biz bu fikirlə razılaşmırıq. Ən yaxşı halda məsələyə birtərəfli, natamam yanaşma forması hesab edirik.

Fikrimcə, ölkədə sahibkarlığın inkişafı şəraitində aqrar bölmədə səmərəlilikdən danışarkən onun təsərrüfatçılıq formaları, təşkilati, iqtisadi, ictimai və sosial aspektlərini əsas meyar kimi qəbul etmək daha məqsədə uyğundur.

İstehsal edilmiş məhsulun məcmusunda təsərrüfat formalarının rolu və yerinin müəyyən edilməsi, bir qayda olaraq, natural və dəyər göstəricilərinə xas olan üsul sayılır [9,s.23]. Belə yanaşma üsulu müxtəlif təsərrüfat formaları tərəfindən istehsal edilən məhsulların miqdarını və dəyərini müəyyənləşdirməyə, hər bir qrup təsərrüfatların xüsusi çəkisini müəyyən etməyə şərait yaradır.

Təsərrüfatçılıq formaları aspektində məhsul istehsalının səmərəliliyinin araşdırılması əlverişli istehsal forma və mühitin yaradılması, bu istiqamətdə ixtisaslaşdırma məsələlərinin həllinə imkan verir. Müasir texnologiyaya cavab verə bilən istehsalçıların meydana çıxmasına şərait yaranır. Təbii ehtiyatlardan və iqtisadi imkanlardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi konkret təsərrüfat formalarında da əldə etmək mümkündür [11,s.318]. İstehsal nəticələrinin düzgün qiymətləndirilməsi, yol verilmiş nöqsanların vaxtında aşkar edilməsi, onların ope-

rativ aradan qaldırılması yalnız fərdi (şəxsi) mülkiyyətə əsaslanan təsərrüfat formalarında – sahibkarlıq şəraitində səmərəlilik problemi özünün daha düzgün həllini tapır.

Məhsul istehsalı səmərəliliyinin təşkilati aspekti müvafiq istehsal sahələrində çalışan işçilərin bilik, bacarıq və istehsal vərdislərindən bilavasitə asılı olur. Sahibkar özü və onun məqsədinin icra olunmasında iştirak edən ailə üzvləri və cəlb edilmiş işçilərin bilik və istehsal mədəniyyəti nə qədər təkmil olarsa bir o qədər səmərəli nəticələr əldə etmək mümkün olar. Məhsul istehsalının izafi xərclərinin azaldılması, keyfiyyətinin artırılması, istehsal edilmiş məhsuldan səmərəli istifadə edilməsi və satışının düzgün təşkili və s. istehsal, tədarük, satış məsələlərinin lazımi səviyyədə təşkili sahibkarın və onun işçilərinin bilik və bacarıq səviyyəsinin təkmilliyindən asılı olur [29,s.851]. Son nəticədə məhsulun və istehsalın səmərəli işləməsinə nail olunur. Məhsul istehsalının iqtisadi səmərəlilik aspekti ayrı-ayrı növ məhsulların istehsalına çəkilən xərclər, satış qiymətləri, rentabellik səviyyəsi və digər iqtisadi qiymətləndirmə xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Sahibkarın başlıca məqsədi mümkün qədər az xərc çəkmək müqabilində daha çox və keyfiyyətli məhsul əldə etməkdən ibarətdir.

Hər bir konkret sahibkarın və bütövlükdə istehsal sahələrinin səmərəliliyinə təsir edən amilləri iki qrupa bölmək olar: daxili və xarici amillər [14,s.32]. Daxili amillər sahibkarın fəaliyyətindən asılı olur. Bu amilləri də iki istiqamətdə qruplaşdıraraq birbaşa və dolayısı yolla təsir edən amillərə bölmək olar. Səmərəliliyə birbaşa təsir edən amillərə məhsulun kəmiyyət və keyfiyyəti, istehsal bazasının səviyyəsi, mövcud texnologiyanın uyğunluğu, xammal və materiallardan istifadə imkanları daxildir. Dolayısı təsir göstərən amillərə isə insan amili, istehsalın təşkili, iş üsulları, idarəetmə qaydalarını daxil etmək olar.

Təbiidir ki, bacarıqlı və ixtisaslı işçilərin məhsuldarlığı və istehsal etdiyi məhsulun keyfiyyəti yüksək olduğundan yüksək istehlak dəyərində də malik olur. İstehsalın düzgün təşkili sahibkarın bütün istehsal bazasından, əmək və pul ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmasının əsas şərtlərindən hesab edilir.

Tətbiq edilən iş üsulları mütərəqqi texnoloji prinsiplərə uyğun gəlməlidir. Nəhayət, idarəetmə amilləri məhsul istehsalı, istifadə olunması, bazar münasibətlərinin uyğunlaşdırılması, istehsalın səmərəliliyini şərtləndirən daxili və xarici amillərin tarazlaşdırılmış ahəngdarlığının təmin edilməsində mühüm rol oynayır.

Sahibkarın səmərəliliyinə təsir edən xarici amilləri üç növə bölmək olar: quruluş islahatları, təbii sərvətlər, hökumət və infrastruktur amilləri.

Quruluş islahatları əsasən iki qrupa bölünür: a) iqtisadi islahatlar, b) sosial və demoqrafik dəyişikliklər.

Təbii sərvətlər amillərini torpaq, əmək (işçi qüvvəsi), enerji, xammal və material ehtiyatlarının mövcudluğu baxımından təsnifləşdirilir. Torpağın tərkibi və keyfiyyəti məhsul istehsalının həcminə və çəkilən xərclərin səviyyəsinə bilavasitə təsir göstərir. Əmək ehtiyatlarının mövcudluğu, onların peşəkarlıq və təhsil səviyyəsindən asılı olaraq sahibkarın işçilərinin keyfiyyət xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilir. Enerji təminatının səviyyəsindən asılı olaraq istehsalın təşkili imkanları üzə çıxır. Xammal və material ehtiyatlarının zənginliyindən asılı olaraq istehsal xərclərinin dəyişmə meyilləri təzahür olunur. Bazar sferasında xammal və material bolluğu qiymətlərə bilavasitə təsir göstərməklə sahibkarın aralıq istehlak xərclərini azaltmaqla istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə bilavasitə şərait yaradır.

Hökumət və infrastruktur amillərinə dövlətin daxili və xarici iqtisadi siyasəti, iqtisadi qanunvericilik paketi, idarəetmə qurumları, infrastruktur və s. daxil edilir.

Hökumətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət, strateji məqsədlərin icrası və ümummilli proqramların həyata keçirilməsi istehsalın nəticələrinin səmərəliliyinə böyük təsir göstərir. Qiymətlərə nəzarət, istehsalın tənzimlənməsi, vergi siyasəti, pul-kredit siyasəti, xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması və tənzimlənməsi, gəlir və əmək haqqının səviyyəsinin tənzimlənməsi və s. iqtisadi metodların tənzimləyicisi

funksiyalarını dövlət və dövlət orqanları həyata keçirirlər. Beləliklə səmərəliliyi təmin edən amilləri aşağıdakı sxem şəklində göstərmək olar.

Müəssisələrin tərkibinə daxil olan struktur bölmələrin istehsal-texniki vəhdətliyi ya buraxılan məhsulların təyinatının ümumiliyi, ya da onların hazırlanmasının texnoloji proseslərinin oxşarlığı ilə şərtlənir. Bu, 1) istehsal proseslərinin qarşılıqlı əlaqəli olmasına əsaslanır, yəni, hər bir xüsusi istehsal prosesi xammal və materialların hazır məhsula çevrilməsinin daha ümumi prosesinin tərkib hissəsidir; 2) əmək vasitələri və əmək predmetlərinin müəyyən sistemi ilə müəyyən olunur, yəni maşınlar (aqreqatlar) dəsti və maddi-enerji axınlar müəyyən kəmiyyət nisbətində və hər bir müəssisə tərkibində nisbətən sabit məkan bağlılığına malikdirlər; 3) ümumi köməkçi və xidmətedici bölmələrin mövcud olmasına, müəssisənin müəyyən ərazisinin olmasına əsaslanır.

Təşkilati vəhdətlik vahid rəhbərliyin, perspektiv, cari və operativ planlarının vahid sisteminin, uçot və hesabatın vahid sisteminin, vahid nizamnamənin mövcud olması ilə müəyyən olunur. Bütün müəssisələr nizamnamə əsasında fəaliyyət göstərirlər. Müəssisənin nizamnaməsi təsisçi bir fiziki və ya bir hüquqi şəxs olduqda təsisçi tərəfindən, müəssisənin təsisçiləri iki və ya daha çox fiziki və hüquqi şəxs olduqda ümumi təsis yığıncağı tərəfindən təsdiq edilir [22,s.139].

İqtisadi vəhdətlik onda ifadə olunur ki, müəssisənin qarşısında duran iqtisadi və sosial vəzifələr, onların həlli üçün cəlb olunmuş istehsal resursları, həmçinin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri ümumi olur. İqtisadi vəhdətlik maddi-enerji resurslarının və maliyyə vəsaitlərinin bütün növlərinin vahid dövriyyədə birləşdirilməsi ilə əldə edilir. Maliyyə vəsaitləri öz növbəsində, ümumi balansda (maliyyə planında) öz əksini tapır.

Hüquqi şəxs hüquqlarına malik olmaq o deməkdir ki, müəssisə müstəqil balansla malikdir, bankda hesab açır və hesablaşma əməliyyatları apara bilər, digər müəssisə, təşkilat və idarələr, həmçinin ayrı-ayrı şəxslərlə müqavilə münasibətlərinə girə bilər.

Sahibkar hüquqi şəxs kimi onun iştirakçılarının tərkibindən asılı olmayaraq və prinsipcə müddətsiz mövcud olur, onun ayrı-ayrı iştirakçılarının iradələri ilə üst-üstə düşməyən, müstəqil iradəyə malik olur, onun iştirakçılarının mülkiyyətindən fərqli olan, xüsusilaşmış mülkiyyətə malik olur, öz əmlakı ilə öz öhdəliklərinə görə müstəqil məsuliyyət daşıyır, öz adından əqdlər bağlayır.

Müəssisələr yaradılarkən onların qarşısında konkret vəzifələr qoyulur. Onlara aşağıdakılar aiddir:

1. ən az xərclə daha yüksək nəticələr əldə etmək;
2. buraxılacaq məhsulların keyfiyyətini müntəzəm surətdə yaxşılaşdırmaq və onun rəqabətqabiliyyətini artırmaq, yeni növ məhsulların hazırlanmasını və mənimsənilməsini təmin etmək;
3. istehsalın texnika ilə silahlanma səviyyəsini yüksəltmək əsasında əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə və fondveriminin artırılmasına nail olmaq;
4. elmi cəhətdən əsaslandırılmış norma və normativləri işləyib hazırlamaq, lazım gələrsə, onlara yenidən baxmaq və normalaşdırma işlərini təkmilləşdirmək;
5. dövlət və istehlakçıların sifarişlərinin (müqavilələrin, tapşırıqların) vaxtında və tələb olunan keyfiyyətdə yerinə yetirilməsini təmin edən təşkilati-texniki, iqtisadi və digər növ tədbirləri işləyib hazırlamaq və onların yerinə yetirilməsini təmin etmək;
6. müəssisənin rentabelli işləməsini təmin etmək, maddi-enerji, əmək və maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə etməklə məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərinin aşağı salınmasına nail olmaq;
7. əmək kollektivinin iş şəraitini yaxşılaşdırmaq və sosial qəbildən olan məsələlərin həlli üçün tədbirlər işləyib hazırlamaq və həyata keçirmək.

Yuxarıda göstərilən vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi məqsədilə müəssisə aşağıdakıları təmin etməlidir:

- istehsalın inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi, onun hərtərəfli intensivləşdirilməsi, elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi, əmək

məhsuldarlığının yükəldilməsi, vəsaitə qənaət edilməsi və mənfəətin (gəlirin) artırılmasını;

– əməkçi kollektivlərin sosial inkişafı, müasir maddi-texniki bazanın formalaşdırılması, yüksək məhsuldar əmək üçün əlverişli imkanlar yaradılması, əməyə və sosial ədalətə görə bölgü prinsipinin ardıcıl həyata keçirilməsi, insanı əhatə edən təbii mühitin qorunması və yaxşılaşdırılmasını;

– idarəetmənin iqtisadi metodlarının gücləndirilməsi, demokratik əsasların genişləndirilməsi və əmək kollektivinin özünüidarəsinin təmin olunmasını;

– istehsalın genişləndirilməsini və onun texniki səviyyəsinin yüksəldilməsini, buraxılan məhsulun təzələnməsini (yeniləşdirilməsini) və alıcılıq qabiliyyətinin artırılmasını, ən yeni elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqini.

Fərdi müəssisələrin sahibkarlıq sahəsində geniş yayılması onun bir sıra üstünlükləri ilə bağlıdır. Bu üstünlüklərə aşağıdakılar aid edilir:

1. təşkilinin sadəliyi;

2. fəaliyyət azadlığı – sahibkar öz fəaliyyətilə bağlı olan bütün məsələlər üzrə qərar qəbul edilməsində tam azaddır: (fəaliyyət növünün və onun həmçinin müəyyən edilməsində, tərəf müqabillərinin seçilməsində və s.);

3. güclü iqtisadi motivin olması - mənfəətin tamamilə sahibkara çatması.

Beləliklə, səhmdar cəmiyyətlər həm məsuliyyətin, həm də təsisçinin öz əmlakını geri almaq imkanının məhdudluğu baxımından daha sabit, uzun müddətli mövcud ola bilən qurumdur.

Miqyasına görə sahibkarlar üç cür: iri, orta və kiçik olurlar. Son illərə kimi Azərbaycan Respublikasında bütün sənaye müəssisələrinin təqribən 60 – 70 faizini orta müəssisələr təşkil edirdi. Hazırda isə onların sayı xeyli azaldılmış və bütün müəssisələrin təxminən 55-60 faizini kiçik müəssisələr təşkil edir [33,s.58].

İxtisaslaşdırılması dərəcəsinə görə - müəssisələr ixtisaslaşdırılmış, universal və qarışıq müəssisələr qrupuna ayrılır. İxtisaslaşdırılmış müəssisələrdə hazırlanma texnologiyasına və konstruktiv quruluşuna görə eyni cinsli və istehsalı daima

təkrarlanan məmulatlar hazırlanırsa, universal müəssisələrdə bir neçə adda məmulatlar istehsal olunur və onlar çox hallarda təkrarlanmır.

Əgər hər hansı bir sahibkar və ya sahibkarlar qrupu yeni bir müəssisə təsis etmək istəyirlərsə, onda onlar aşağıdakı mərhələləri keçməlidirlər.

Təşkilat dövrü – zəruri təsis sənədlərinin hazırlanması və təhlili, təsis yığıncağının keçirilməsi və təsis müqaviləsinin imzalanması, nizamnamə sənədlərinin işlənilib hazırlanması və təkmilləşdirilməsi

Nizamnamə sənədlərinin qeydiyyatı. Müəssisənin və hüquqi şəxs kimi qeydə alınması ərazisində müəssisənin yerləşdiyi icra hakimiyyəti tərəfindən həyata keçirilir.

Dövlət rüsumunun ödənilməsi haqında arayış. Müəssisənin start kapitalı olmalıdır və yeni kənar kapitalın cəlb edilməsi üçün proqram hazırlanmalıdır.

Sahibkarlığın qanun çərçivəsində həyata keçirilən bütün formalarına icazə verilir. Mülkiyyət və təşkilati hüquqi formasından asılı olmayaraq sahibkarlığın bütün formaları bərabər hüquqa malikdirlər. Sahibkarlıq fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasına aşağıdakı hallarda, yəni qanunçuluğun gözlənilməsi, ölkənin və vətəndaşların təhlükəsizliyi və müdafiəsi, vergi, qiymət antiinhisar tənzimlənməsi, sosial təminatlar verilməsi, ekologiya, sanitariya, yanğından qorunma və arxitektura normalarının gözlənilməsi və tarixi abidələrin mühafizəsi üzrə yol verilir.

Sahibkarlığın iqtisadi fəaliyyət növü kimi formalaşdırılmasında müəyyən şərtlərin olması tələb olunur. Bunlara iqtisadi, sosial, hüquqi və digər faktorları göstərmək olar. İqtisadi şərtlərin ilk növbədə əmtəə təklifi ilə həmin əmtəələrə olan tələb, əmtəələrin növləri, pul vəsaitinin həcmi, işçi qüvvəsi və iş yerlərinin artıqlığı və çatışmamazlığı, işçilərin əmək haqqısına təsir edən amillər və s. aid etmək olar. İqtisadi şərtlər sahibkarlıq fəaliyyəti üçün zəruri olan müxtəlif təşkilati strukturlar vasitəsilə həyata keçirir. Məsələn, banklar – maliyyə xidməti göstərir, mal göndərənlər – xammal, materiallar, yarım fabrikatlar, yanacaq, enerji, maşın avadanlıqlarla təhcizə, topdansaş və pərakəndə ticarət strukturları – əmtəələrin

istehlakçılara çatdırılmasını, ixtisaslaşmış firmalar – hüquq mühasibat, vasitəçilik xidmətləri; işə düzəltmə agentlikləri – iş qüvvəsinə olan ehtiyacları təmin edilməsini; sair agentliklər – reklam, nəqliyyat, sığorta, informasiya və rabitə xidmətlərini həyata keçirirlər.

Sosial şərtlərə isə daxildir: əmtəəni əldə edərkən ona təsir edən zövq və moda, işçilərin sağlamlığının mühafizəsi və iş yerlərinin saxlanılmasının təmin edilməsi; sahibkarların hazırlanması və ixtisaslarının yüksəldilməsi və s.

Sahibkarlığın inkişafı üçün şəraitin təşkil edilməsi, bu fəaliyyətin tənzimlənməsi ilə əlaqədar qanunların qəbul edilməsi, başqa bir müəssisənin təşkil edilməsi və qeydiyyatdan keçirilməsi ilə bağlı qaydaların sadələşdirilməsi və sahibkarların dövlət bürokratizmindən müdafiəsini, xarici ölkələrlə birgə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlardan vergi tutulmasının təkmilləşdirilməsi kimi məsələlər sahibkarlığın hüquqi şərtlərinə aiddir [33,s.89].

Sahibkarın qarşısında duran məsələlərdən biri kənar kapitalın müəssisəyə ən sadə yolla cəlb edilməsidir. Bundan əlavə sahibkar kreditin şərtlərinə ciddi diqqət yetirməlidir.

Bilirik ki, dövlətin əsas iqtisadi qüdrətini artıran, ümumi daxili məhsulda yüksək gəlirliyə səbəb olan sahibkarlıq forması kiçik bizneslə, kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektlərin üzərinə düşür. Bu formaların inkişafına zəruri nöqtəyi nəzərdən baxılması vacibdir.

1.2. Bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında və iqtisadi müstəqilliyin təmin olunmasında innovasiyalı sahibkarlığın rolu

Yeni iqtisadi münasibətlərə keçid şəraitində əmələ gələn dəyişikliklər mövcud mülkiyyət münasibətlərinin də transformasiyasını və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsini tələb edir. Bazar münasibətlərinin keçidlə əlaqədar iqtisadiyyatın yenidən qurulması, çoxnövlü mülkiyyət formalarının əmələ gəlməsi və sosial – iqtisadi problemlərin həllində kiçik və orta sahibkarlığın təşkili, formalaşması və inkişafı müstəsna rol oynayır. Bu baxımdan son vaxtlar MDB məkanında, o

cümlədən Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın müxtəlif sahə və istiqamətləri bir çox iqtisadi alimlərin maraq dairəsinə çevrilmişdir.

Inkişaf etmiş ölkələrdə ümumi fəaliyyət göstərən müəssisələrin 80-90 faizi, bütün işləyənlərin və istehsal edilən məhsulun 60 faizi həmin xarakterli müəssisələrin payına düşür.

Respublikada istehsal və bazar rəqabətinə ehtiyacın mövcud olması, yeni tələbatların meydana gəlməsi, tələblə-təklif arasında kəskin ziddiyyət yaranması, inflyasiya prosesinin güclənməsi zərurəti və s. səbəblər kiçik sahibkarlığın daşıyıcısı kimi kiçik müəssisələrin sayının sürətlə artmasını tələb edir.

Kiçik (mini) və orta müəssisələrin yaradılması və onların daha da inkişaf etdirilməsi bazar iqtisadiyyatının zəruri şərtidir. Xüsusilə iqtisadi müstəqillik yoluna qədəm qoymuş Azərbaycan Respublikasında təsərrüfatın bütün sahələrinin inkişaf etdirmək məqsədilə aparılan iqtisadi islahatlar kiçik müəssisələrin yaradılması işlərini daha da sürətləndirir. Kiçik müəssisələr əsasən istehsal olunan məhsulların həcmnin azlığına və az sayda işçi heyətinə görə səciyyələnən və təsərrüfat şəraitinin çevik surətdə dəyişməsinə xidmət edən təsərrüfat vahidləridir.

İqtisadi müstəqillik yoluna qədəm qoymuş Azərbaycan Respublikasının keçmiş SSRİ- nin bir çox regionları ilə istehsal – kooperasiya əlaqələrinin qırılması artıq onun öz daxili imkanlarını maksimum dərəcədə səfərbər etməsini obyektiv bir zərurətə çevirir ki, bu da kiçik və orta sahibkarlığın bütün formalarının inkişafına bir daha təkan verir.

Tədqiqat materiallarının araşdırılması göstərir ki, hələ lap əvvəldən qərb ölkələrində iqtisadiyyatın inkişafında kiçik, orta və iri müəssisələrin məqsəduyğun əlaqələndirilməsini başa düşmüşlər.

ABŞ-da 70-ci illərin axırlarında istehsalın təmərküzləşdirilməsi prosesi dayandırılmış və hətta orta müəssisələrin azaldılması meyli müşahidə olunur. Bu, hər şeydən əvvəl, antiinhisar qanunvericiliyi sisteminin təsiri və kiçik sahibkarlığın inkişaf miqyasının genişləndirilməsi nəticəsində baş vermişdir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, kiçik və orta müəssisələrin yüksək səmərəliliyi yalnız bazar

iqtisadiyyatının fəaliyyəti şəraitində mümkün olur. Çünki, onların informasiya, maddi-texniki, elmi, layihə-konstruktor və başqa bu kimi bütün istehsal tələbatlarını bazar təmin edir [24,s.252].

Bazar münasibətləri atributlarının inkişafı xalq təsərrüfatının dinamikliyini və çevikliyi tələb edir. Çünki, bu zaman daha rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalı, yeni-yeni çeşidlərin bir-birini əvəz etməsi və mənimsənilməsi, bazarın tələbatlarına cavab verə biləcək məhsullar istehsalının genişləndirilməsi başlıca iqtisadi vəzifələrdən birinə çevrilir. Bu məsələlərin həll edilməsində kiçik müəssisələr iri həcmli təmərküzləşdirilmiş müəssisələrlə müqayisədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kiçik müəssisələr əsasən vətəndaşlar, birgə təsərrüfatla məşğul olan ailə üzvləri və digər şəxslər, dövlət, icarədarlar, birgə müəssisələr, ic-timai təşkilatlar və onların müəssisələri, kooperativlər, səhmdar cəmiyyətləri, asso-siyasiyalar, hüquqi şəxs kimi fəaliyyət göstərən digər müəssisə, təşkilatlar və dövlət orqanları tərəfindən yaradılır.

Kiçik və orta müəssisələrin iqtisadi məzmunu və əhəmiyyətinin elmi-metodiki cəhətdən müəyyən etmək üçün əsasən iki meyar qəbul edilir. Bunlara müəssisələrdə istehsalın ümumi həcmi və işləyənlərin sayı aiddir. Kiçik, orta və iri müəssisələrdə çalışan işçilərin say nisbətləri müxtəlif ölkələrdə cürbəcürdür. Məsələn, mövcud məlumatlara əsasən kiçik sənaye müəssisələrində (sahibkarlıq firmalarında) işçilərin sayı ABŞ-da 100-dən az, Azərbaycanda 50 nəfərə qədər, Fransa, Almaniya, Yaponiyada 50-dən az, Hollandiya, İsveç, Belçika və İsveçrədə 10 nəfərdən az qəbul edilmişdir. Orta ölçülü müəssisələr üçün meyar, onlarda işləyənlərin sayı, məsələn, ABŞ-da 100-1000 nəfər, Fransa və Almaniyada 50-500, Yaponiya və Azərbaycanda 300-500 nəfər həddində qəbul olunmuşdur [25,s.143].

Qabaqcıl təsərrüfat təcrübələrinin təhlili göstərir ki, kiçik müəssisələrin iri sənaye kompleksləri inkişaf etmiş regionlarda yaradılması iqtisadi cəhətdən daha səmərəlidir. Bu bir tərəfdən təmin edilməsində və digər tərəfdən istehsal tullantılarını səfərbər etməklə onların yenidən emal edilməsində optimal şərait yaradır. Bu baxımdan belə mini müəssisələrin Naxçıvan MR-da, Sumqayıtda,

Gəncədə, Mingəçevirdə və iri aran rayonlarında yaradılması imkanları böyükdür və fikrimizcə, sosial-iqtisadi yönümdən faydalıdır.

Kiçik müəssisələrin rəqabət qabiliyyətli olmasının əsas şərti onların çevikliyi, yəni istehlakçıları daha tez tapmaq qabiliyyəti və tələb olunan malların bazara vaxtında çatdırılmasından ibarətdir. İri müəssisələrlə müqayisədə kiçik firmalarda daha çox yeniliklər tətbiq oluna bilər. ABŞ-da kiçik firmalar orta hesabla 1 dollar xərcə iri kampaniyalarla müqayisədə 17 dəfə çox yeniliklər tətbiq edirlər. Belə ki, yeni texnologiyaların 90%-dən çoxu kiçik firmaların özləri və həmçinin müstəqil ixtiraçılar tərəfindən yaradılır və tətbiq edilir. Kiçik və orta müəssisələrdə az kapital tutumlu texnoloji istehsal üsulları və maşınlar sistemini daha qısa vaxt ərzində tətbiq etmək mümkündür. Bir sıra ölkələrdə, məsələn, Yaponiya, AFR, ABŞ, Kanada və s. -də kiçik və orta müəssisələrinin payı təsərrüfat təşkilatlarının 80-85% -ni təşkil edir.

Müasir Yaponiyanın iqtisadiyyatında kiçik və orta müəssisələr böyük rol oynayır. 90-cı illərin əvvəllərində təkcə emaləmə sənayedə 6,5 mln. kiçik və orta ölçülü müəssisə fəaliyyət göstərmişdir ki, bu da həmin sahənin bütün müəssisələrinin 99%-ni təşkil edirdi. Onlarda 40 mln. işçi (sahənin bütün işçilərinin 80%-i) çalışırdılar. Ümumiyyətlə, Yaponiyanın iqtisadiyyatındakı bütün müəssisələrin 99,2%-i, bütün işçilərin 80,6%-i, emal sənayesinin ümumi məhsul satışı həcmnin 51,6%-i, pərakəndə ticarətdə isə 80,4%-i bu qrup müəssisələrin payına düşür.

Bu, başqa ölkələrin təsərrüfatında kiçik və orta müəssisələrin sürətli inkişafı bir sıra iqtisadi, təşkilati, sosial-psixoloji və s. xarakterli səbəblərlə izah olunur. Bu ölkələrdə iqtisadi inkişafda həmin müəssisələrin rolu aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Bazarın ən mühüm atributu rəqabətdir. Rəqabət mexanizminin pozulması, ayrı-ayrı sahələrdə bir sıra mənfi nəticələrə gətirib çıxarır. Kiçik müəssisələrin inkişafı eyni adlı məhsul istehsalçılarının sayını artırmaqla rəqabət təmin edir. Məhz rəqabət mexanizminin saxlanılmasında kiçik müəssisələrin əvəzedilməz rolunu tədqiqatçılar qeyd edirlər. Böyük Britaniyada kiçik sahibkarlığın vəziyyətini

və rolunu öyrənən Britaniya hökuməti ekspertlərinin (Bolton komitəsi) xüsusi hesabatında yazılıb: iri difersifikasiyaya uğramış firmaların fəaliyyət göstərdiyi iqtisadiyyatda kiçik firmalar aktual və potensial mənada rəqabətə imkan verir və inhisar mənfəətinin, habelə iqtisadiyyatın inhisarlaşması ilə əlaqədar istehsalın səmərəliliyinin aşağı düşməsinin müəyyən qədər məhdudlaşdırılmasını təmin edir. Bu yolla kiçik firmalar bütünlüklə iqtisadi sistemin səmərəli işinə imkan verir.

2. Kiçik sahibkarlığın sayəsində iqtisadiyyat istehlakçıların sürətlə dəyişən tələblərini tez təmin edə bilir. İri korporasiyalara nisbətən kiçik müəssisələr yüksək modilliyə və çevikliyə malikdirlər. Bazar konyukturasının dəyişilməsindən asılı olaraq xırda istehsalçılar ciddi ziyan çəkmədən istehlakçının tələblərinə uyğunlaşa bilirlər. Onlar bazar tələblərinə operativ reaksiya verir, tələbdə olan cüzi dəyişiklikləri belə hiss edir, nəinki eyni sahə daxilində istehsalını sürətlə yenidən qura bilir, hətta bir sahədən digərinə “ağrısız” keçməyə qəbul olunurlar. Bu xüsusiyyət rəqabət mübarizəsinin kəskinləşdiyi, sənayenin sahə strukturunun daima dəyişdiyi müasir şəraitdə iri müəssisələrə nisbətən xırda müəssisələrin inkişafına təkan verir.

3. Kiçik miqyaslı tələblərin ödənilməsində və kiçik seriyalı məhsul buraxılışında bu qrup müəssisələrin əhəmiyyəti çox böyükdür. Müasir dövrdə tələblərin özünəməxsus bölünməsi baş verir. Mal və xidmətlərin keyfiyyətinə və səciyyəvi xüsusiyyətlərinə əlavə diqqət tələb edən çoxlu sayda nisbətən kiçik qrup istehlakçılar meydana çıxır. İstehlakçıların bu kiçik dairəsi üçün nəzərə tutulmuş məhsulların istehsalı ilə məhz kiçik firmalar məşğul olurlar (bu cür istehsalı həyata keçirmək iri müəssisələrə sərf eləmir).

4. Kiçik müəssisələr yeni ixtira və kəşflərin texnoloji yeniliklərin (innovasiyaların) istehsala tətbiqində mühüm rol oynayır. Kiçik sahibkarlıq müəyyən dərəcədə ölkə iqtisadiyyatının yetişdiyi, təşəkkül tapdığı tarladır. Yeni ideyalar, ixtiralar, hər cür yeniliklər mövcud kiçik şirkətlər və ya xüsusi olaraq konkret məqsədlə yaradılan kiçik müəssisələr tərəfindən düşünülüb həyata keçirilir. Məsələn, ABŞ-da kiçik firmalar iri şirkətlərlə müqayisədə orta hesabla 1 dollar

məbləğində xərclərə 17 dəfə çox yenilik tətbiq edirlər. Yeni texnologiyaların 90%-dən çoxu kiçik firmalar və müstəqil ixtiraçılar tərəfindən yaradılır.

İqtisadiyyatın sabitləşməsi, istehsalda yaranmış müvəqqəti böhran vəziyyətindən çıxılması, respublikanın dirçəlişi və yaxın gələcəkdə inkişaf etdirilməsi üçün bazar münasibətlərinin formalaşmasına optimal yanaşılmalı və bunların həyata keçirilməsində kiçik sahibkarlığın geniş yayılması üçün şərait yaradılmalıdır [1,s.47].

Cədvəl 1.1.
Kiçik müəssisələrin təsərrüfat – maliyyə fəaliyyətinin göstəriciləri

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Yaradılmış əlavə dəyər, milyon manat	449,2	718,7	844,8	1120,0	1227,0	1346,5	1466,2	1437,0
Ümumi mənfəət, milyon manat	41,7	51,9	65,8	78,3	85,3	122,8	165,4	175,4
İşçilərin orta illik sayı, min nəfər	92,1	103,2	105,9	93,2	90,2	95,5	109,0	115,0
Orta aylıq nominal əmək haqqı, manat	170,7	182,1	195,2	207,0	222,2	263,3	303,5	348,0
Əsas kapitala investisiyalar, milyon manat	289,4	371,2	289,3	276,3	737,6	531,6	486,5	746,5
Dövriyyə, milyon manat	1653,5	2975,7	2910,1	3835,5	4208,5	5100,6	6072,6	5951,7

Tədqiq olunan “kiçik müəssisələr”in və onlarda çalışan işçilərin sayı artmışdır. Lakin müəssisələrin sayının artım tempi işçilərin sayının artım tempini qabaqlamışdır, yəni bu müəssisələrin işçilərin sayı hesablanan orta ölçüsü azalmışdır. Kooperativlərin sayı isə həmin dövrdə azalmışdır. “Kiçik müəssisələr”ə nisbətən kooperativlərin göstəricilərinin daha az artımı əsasında bununla izah olunur. Onlarda da işçilərin sayı müəssisələrin sayına nisbətən daha sürətlə azalmışdır. Yə’ni hər iki halda orta hesabla hər bir müəssisəyə düşən işçilərin sayı azalmışdır. Digər amillərin tə’sirini nəzərə almasaq, bu, dolayısı yolla, həmin müəssisələrin fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldiyini göstərir. Lakin dəyər göstəricilərinin sürətlə dəyişməsində inflyasiyanın mühüm rolu danılmazdır. İnflyasiyanın illik səviyyələri rəsmi elan olunmadığından bu amilin təsir dərəcəsini dəqiq müəyyən etmək çətindir. Əgər bütün dəyər göstəricilərini inflyasiya indeksinə təshih eləsək, onda onların azalması müşahidə olunur. Müəssisələrin dövriyyə vəsaitlərinin ilin əvvəlində və axırında olan həcmələrinin müqayisəsi göstərir ki, bunların artım səviyyəsi inflyasiya səviyyəsindən geri qalır.

Kiçik sahibkarlıq haqqında xarici ölkələrdə toplanmış təcrübədən istifadə edilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatında da onların geniş yayılmasına müsbət təsir göstərə bilər. Digər tərəfdən bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalı tez mənimsəmək, yeni mütərəqqi texnika tətbiq etmək, çevik texnologiyaya malik olmaq və sərf edilən xərcləri qısa vaxt ərzində ödəyib mənfəət (gəlir) qazanmaq funksiyası müəyyən dövrə qədər kiçik və orta müəssisələrin öhdəsinə düşür. Ona görə də kiçik və orta tipli müəssisələrin inkişaf miqyasının genişləndirilməsi real bazarın mövcudluğunun zəruri subyektləri sayılır.

Kiçik (çevik) müəssisələrin yaradılmasının əsas üstünlükləri və istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsində müsbət rolu aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Bazar tələbatının dəyişilməsinə ani bir vaxtda uyğunlaşır;
2. Kiçik sahibkarlıq yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafına, hər bir adamın təcrübədə özünü sərbəst göstərməsinə, öz ideyalarını həyatda təcəssüm etdirməsinə geniş imkanlar açır;
3. Kiçik müəssisə şəbəkəsinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq yerli xammal ehtiyatlarından, xüsusilə istehsal tullantılarından geniş istifadə edilir;
4. Dünya təcrübəsi göstərir ki, iri müəssisələrə nisbətən kiçik müəssisələrdə qaimə xərcləri xeyli aşağı və idarəetmə aparatı kiçik olur;
5. Kiçik müəssisələr iri müəssisələrə nisbətən az kapital tutumludur və ona görə də ora qoyulmuş vəsaitlər daha tez bir vaxda qaytarılır;
6. Kiçik sahibkarlığın inkişafı əməyin intensivləşdirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Çünki müəssisələrdə hər kəsin əməyindən müəyyən vaxt ərzində daha məhsuldar və yaradıcı sürətdə istifadə olunur ki, bu da kollektiv əməyin ümumi səmərəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsinə imkan verir.

Bundan başqa, kiçik sahibkarlığın inkişafı ilə əlaqədar olaraq yeni iş yerlərinin müdaxilə etdiyi indiki şəraitdə xüsusilə kəskinləşmişdir. Bu isə respublikamızda hal-hazırda bəzi obyektiv səbəblərdən yaranan işsizlik probleminin aradan qaldırılmasına xeyli kömək edə bilər [41,s.56].

Hazırkı dövrdə iri korporasiyalar öz daxili strukturlarını təşkil edərkən nəhəngləşdirmə strategiyasından əl çəkirlər. Özlərinin bir sıra istehsallarını və funksiyalarını kiçik müəssisələrin üzərində müxtəlif formalarda nəzarəti həyata keçirirlər. Məsələn, “General Motors” avtomobil konserninin 40 min məhsul göndərəni var, bunlardan 82%-i 100-dən az işçisi olan firmalardır. “General elektrik” konserni isə məhsul istehsalı və satışından 30 mindən çox kiçik müəssisənin xidmətindən istifadə edir [31].

Son statistik məlumatlara əsasən respublikada bütün sahələr üzrə fəaliyyət göstərən 14978 kiçik müəssisənin hamısı göstərilən ehtiyaclardan irəli gələrək yaradılmışdır. Bu müəssisələr mövcud hüquqi aktlara əsasən bilavasitə istehsal dairəsi ilə məşğul olmalıdırlar.

Əfsuslar olsun ki, onların içərisində kortəbii və səriştəsiz əsaslarla və qeyri – leqal məqsədlərə xidmət edən kiçik müəssisələr də vardır. Həmin müəssisələr vaxt gəldikcə dövlətin iqtisadi və hüquqi tənzimlənmə qanunlarının tələblərinə cavab verə bilmir, yəni icarə haqqını, lisenziyaları, əlavə vergilərdən ödəyə bilmədiklərinə görə ya öz fəaliyyətlərini dayandırırırlar, ya da ləğv edirlər.

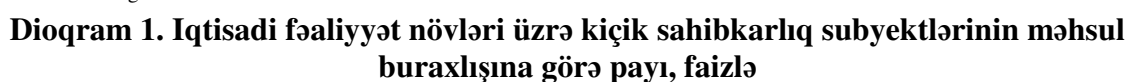
Respublikada faktiki işləyən kiçik müəssisələrin istehsal – təsərrüfat fəaliyyətinin 1–ci cədvəlin məlumatlarından daha əyani surətdə təsəvvür etmək olar.[1,s.253].

Cədvəl 1.2.

2008 – 2014 – cu illər ərzində Azərbaycanda kiçik müəssisələrin fəaliyyəti (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə, yekuna nisbətən faizlə)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə - cəmi	100	100	100	100	100	100	100
o cümlədən:							
kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	2,0	2,0	1,9	1,7	1,6	1,5	1,8
sənaye	2,3	2,3	2,2	2,0	1,7	2,0	3,4
Tikinti	1,1	1,1	0,7	0,7	0,7	0,8	1,2
ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	64,6	64,2	64,6	70,2	71,7	70,1	49,1
nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	10	10,7	10,7	10,1	10,1	10,7	15,1
turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	5,9	6	6,5	3,5	3,4	3,6	6,9
informasiya və rabitə	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	2,5	2	0,4	0,4	0,4	0,4	0,8
təhsil	0	0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	0	0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
digər sahələr	11,4	11,6	12,7	11,7	10,1	10,6	21,2

Müəssisədəki işçilərin sayı sənayenin sahələri üzrə kəskin fərqlənir. Bir çox sahələrdə 50 nəfərlik işçinin çalışdığı müəssisələrin yaradılması adi haldırsa, bəzi sənaye sahələrində texnika və texnologiya buna imkan vermir, həmin sahələrdə müəssisənin ən aşağı ölçüsündə belə işçilərin sayı 150-dən çox ola bilər. Onda belə sahələr yardım dairəsindən kənarda qalırlar. Xatırladaq ki, ABŞ-ın Kiçik Biznes İdarəsi məhz bu cür mövqedən yanaşaraq, sənayenin ayrı-ayrı sahələri üçün müxtəlif məhdudlaşdırma sərhədləri tətbiq edir.

Bu nöqteyi nəzərdən çıxış edərək, sənayedə kiçik ölçülü müəssisələrlə yanaşı, orta ölçülü müəssisələri də yardım dairəsinə daxil etməyə və onlar üçün məhdudlaşdırma həddini 200 nəfərədək müəyyənləşdirməyi, yaxud kiçik müəssisələr üçün məhdudlaşdırma həddini sənaye üzrə diferensiallaşdırmağı təklif edirik.

Qeyri-dövlət sektorunun inkişaf istiqaməti müxtəlif sahələr üzrə müxtəlifdir. Bunu aşağıdakı cədvəl vasitəsilə müəyyən edə bilərik.[1,s.242].

Cədvəl 1.3

Qeyri – dövlət sektorunun ölkənin makroiqtisadi göstəricilərində xüsusi çəkisi, faizlə

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ÜDM- cəmi	70,8	71,8	73,0	73,3	73,5	77,8	81,0	84,0	84,5	81,2	81,7	82,5	81,5	82,5	81,9
Sənaye	48,4	51,2	61,0	66,7	68,5	84,5	87,5	90,3	89,9	85,9	87,4	88,1	87,3	87,4	86,1
Tikinti	63,5	60,4	95,8	97,0	97,6	90,4	81,8	77,3	87,0	76,1	72,0	75,3	76,0	84,5	84,3
Kənd təsərrüfatı	99,0	99,0	98,0	99,3	98,4	97,8	96,9	99,4	99,0	99,2	99,7	99,3	99,4	99,4	99,8
Ticarət və xidmətlər	98,3	98,4	98,9	99,6	97,8	97,8	99,3	99,0	99,1	99,0	99,2	99,7	99,7	99,8	99,8
Nəqliyyat	62,6	63,6	60,3	36,7	42,1	37,5	46,1	76,8	82,0	75,4	75,3	78,1	77,7	77,1	78,5
Rabitə	57,8	62,8	71,4	90,9	81,7	80,2	79,6	80,3	72,9	80,4	78,6	76,3	76,6	76,8	80,0
Sosial və sair xidmətlər	78,8	84,2	59,0	52,0	47,7	31,8	43,8	40,3	31,7	48,8	47,0	49,4	49,1	51,5	55,2

Beləliklə, bazar mexanizminin fəaliyyəti şəraitində kiçik müəssisələrin iqtisadiyyatın inkişafındakı rolunun artırılması və istehsalın intensivləşdirilməsinin sürətləndirilməsi məqsədilə, fikrimizcə aşağıdakı tövsiyələrin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Kiçik və orta sahibkarlığın hüquqi və maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi və təminatının yaxşılaşdırılması məsələləri daim diqqət mərkəzində olmalı və kənar subyektlər tərəfindən ona müdaxilə və maneəçilik törədilməməlidir:

– kiçik müəssisələr yaradılarkən onun, istehsal və sosial infrastrukturunun düzgün formalaşdırılmasına fikir verilməlidir;

– kiçik müəssisələr, firmalar təsis edilərkən və qeydiyyatdan keçərkən, onların hansı sahədə fəaliyyət göstərməsinin səmərəli olub-olmaması məsələsi texniki-iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdır;

- milli iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafını təmin edə bilən, xüsusilə istehsalla, yerli xammal və materialların ilkin emalı və hazır məhsulların bilavasitə alqı–satqısı ilə məşğul olan kiçik müəssisələrin inkişaf etdirilməsi ön plana çəkilməlidir;
- nəhayət, sahibkarlığın, xüsusilə kiçik müəssisələrin fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi və perspektiv inkişafının təmin edilməsi baxımından dövlət müdaxiləsi çərçivəsi daxilində xüsusi ixtisaslaşdırılmış təşkilatın yaradılması məqsədəuyğun olardı.

Hazırda Respublikamızda kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi diqqət mərkəzindədir. Eyni zamanda bu sahibkarlıq fəaliyyətinin Respublikanın rayonları üzrə müəyyənləşdirilməsi çox əhəmiyyətli bir prosesdir. Fikrimcə, bu prosesin sürətləndirilməsi nəticəsində ölkə özünün iqtisadi təlabatını ödəməklə yanaşı, ixrac yönümlü məhsulların da istehsalına təkan verəcək. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi hazırda aktual məsələlərdən biridir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İNNOVASIYA BAZARI VƏ İNNOVASIYALI SAHİBKARLIĞIN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1.İnnovasiya bazarı və sahibkarlıq infrastrukturunun formalaşmasında onun rolu

İnnovasiya dedikdə, sadəcə olaraq istehsala tətbiq olunan obyekt nəzərdə tutulmur. Bu obyektin innovasiya xarakterli olması üçün o, həm uğurla tətbiq olunmalı, həm də mənfəət gətirməlidir. Aparılmış elmi tədqiqatın və ya edilmiş kəşfin nəticələrinə görə o, keyfiyyətcə özündən əvvəlki analoqdan fərqlənir. İnnovasiyanın reallaşması prosesində baş verən elmi-texniki, texnoloji və təşkilati dəyişikliklərin məcmusunu innovasiya prosesi, yeniliklərin yaradılması, yayılması və istifadəsi dövrünü isə innovasiya tsikli adlandırırlar.

Tədqiqat obyektindən və predmetindən asılı olaraq iqtisadi ədəbiyyatda innovasiyanı proses, sistem, dəyişiklik və nəticə kimi nəzərdən keçirirlər. İnnovasiya haqqında tədqiqatların əsasını qoyan Avstriya iqtisadçısı Y. Şumpeter özünün „Texniki inkişaf nəzəriyyəsi” əsərində innovasiyaya texniki dəyişikliyin iqtisadi təsiri kimi baxmışdır. O, istehsal funksiyası çərçivəsində innovasiya sahibkarlığının mahiyyətini tapmağa cəhd etmiş və innovasiya prosesləri nəzəriyyəsinin əsaslarını tədqiq etmişdir. Yeniliyə texnologiyanın və idarəetmənin dəyişməsi kimi baxan alim, innovasiya prosesində sahibkarın rolunu qeyd etmiş və onu ixtira ilə yenilik arasında əlaqələndirici adlandırmışdır. [27,s.301].

İnnovasiya tətbiq xarakterli son nəticəyə yönəldilmiş dəqiq istiqamətə malikdir. Ona həmişə müəyyən texniki, sosial-iqtisadi səmərəni təmin edən mürəkkəb bir proses kimi baxılmalıdır. Sahibkarlıq təcrübəsində innovasiya proseslərinin təşkili formalarının bu və ya digər variantını aşağıdakı amillər müəyyən edir:

- xarici mühitin vəziyyəti (siyasi və iqtisadi situasiyalar, bazarın tipi, rəqabət mübarizəsinin xarakteri, dövlət- antiinhisar tənzimlənməsinin təcrübəsi və s.);
- bu təsərrüfat sisteminin daxili mühit vəziyyəti (sahibkar-liderin və yardım komandasının mövcudluğu, maliyyə və maddi texniki resurslar, tətbiq olunan

texnologiya və ölçülər, mövcud təşkilati struktur, təşkilatın daxili mədəniyyəti, xarici əlaqələr və s.);

– idarəetmə obyektini kimi innovasiya prosesinin öz xüsusiyyəti.

İnnovasiya sahibkarlığına istehsalçıların bütün elmi texniki, istehsal, marketing fəaliyyətini əhatə edən və son nəticədə bazar tələbatının ödənilməsinə yönəldilmiş proseslər kimi baxmaq lazımdır. İnnovasiya bazarında uğur əldə etməyin ən mühüm şərti yeni ideyalarla silahlanmış və onu həyata keçirmək üçün maksimum gücünü sərf etməyə hazır olan təşəbbüskar-innovatorun özü, habelə risk edərək layihəni həyata keçirməyə başlayan investisiya tapmış, istehsalı təşkil etmiş, bazara yeni əmtəə çıxaran və bununla da öz kommersiya marağını reallaşdırmış sahibkar-lider sayılır.

İnnovasiya sahibkarlığı müxtəlif yollarla həyata keçirilə bilər. Hər bir konkret halda daha səmərəli yolun seçilməsi texnologiyanın, son məhsul bazarı, firmanın potensialı, iqtisadi iqlim, rəhbərliyin səriştəlilik dərəcəsi kimi şərt və amillərdən asılıdır. İstənilən halda müxtəlif qruplar tərəfindən həyata keçirilən çoxüzvlü və çoxrəqəmli proseslərin, bir çox insanlar, bölmə və təşkilatlar arasında dinamik qarşılıqlı təsirin rolu böyükdür. Bununla yanaşı, həmişə uğur qazanılması maneə və müqavimətin aradan qaldırılması ilə bağlıdır. Odur ki, innovasiyalar təşəbbüssüz və inadsız, habelə istehsal, insan, təşkilati və sosial amillər sahəsində iri xərclər çəkmədən mümkün deyildir.

İnnovasiyaların mahiyyəti həmişə eksperiment olmuş və olaraq da qalır. Planlar, tədqiqatlar, resursların düşünülmüş bölgüsü nə qədər vacib olsa da bazarın marketingi bundan da vacibdir. İnnovasiya prosesi daxili ziddiyyətlərlə dolu bir prosesdir.

İnnovasiya məhsullarının yaradılması prosesi bir neçə mərhələdən keçir. İlkin mərhələ əsaslı tədqiqatdan ibarətdir. Bu tədqiqatın məqsədi hadisələr arasında yeni əlaqələrin aşkara çıxarılmasından, təbiət və cəmiyyətin yeni inkişaf qanunauyğunluqlarının dərk edilməsindən və ondan istifadənin

yaxşılaşdırılmasından ibarətdir. Əsaslı tədqiqat da öz növbəsində nəzəri və axtarış sahələrinə bölünür [9,s.123].

Nəzəri tədqiqatların nəticəsi kimi elmi kəşflər, bu və ya digər proseslərin təbiəti haqqında yeni anlayış və təsəvvürlər, yeni nəzəriyyələr çıxış edir.

Axtarış tədqiqatlarının məqsədi məhsul və texnologiya yaradılması üzrə yeni prinsiplərin, habelə materialların və onların birləşmələrindən yeni xassələrin alınması prinsiplərinin kəşfindən ibarətdir.

Əsaslı tədqiqatlar zamanı müsbət nəticələr əldə edilməsi ehtimalı müstəsna dərəcədə aşağıdır və bir qayda olaraq, 2-5% səviyyəsindədir. Ona görə də iri əsaslı tədqiqatın aparılması yalnız dövlət büdcəsindən maliyyələşmə şəraitində mümkün olur.

İnnovasiya məhsullarının yaradılmasının ikinci mərhələsi tətbiqi tədqiqatlar sayılır. Bu tədqiqatların vəzifəsi əvvəllər kəşf olunmuş proses və hadisələrin praktiki tətbiqi yollarını aydınlaşdırmaqdan ibarətdir. Üçüncü, yekun mərhələdə – təcrübi-konstruktor işləmələri (TKI) mərhələsində yeni məlumatların konstruksiyalaşdırılması, yeni texnologiyaların işlənilib hazırlanması, elmi-texniki məhsulların təcrübi nümunələrinin hazırlanması, aparılmış təcrübələri nəzərə almaqla onların işlənməsi həyata keçirilir. Bütün bu işlər müəyyən ardıcılıqla aparılır: ilk əvvəl təklif işlənilib hazırlanır, sonra eskiz layihəsi, texniki layihə və nəhayət, işçi layihə (işçi konstruktor sənədləşməsi) işlənilib hazırlanır. Burada təcrübi nümunələrin sınaqdan çıxarılması nəzərə alınmaqla düzəlişlər aparıla bilər.

İnnovasiya məhsullarının işlənilib hazırlanması prosesində çox vaxt daha səmərəli variantların seçilməsi lazım gəlir ki, bu da onların müqayisəsini nəzərdə tutur. Tutuşdurulan variantların müqayisəyə gətirilməsi (texnologiya, avadanlıq və s.) istehsal olunan məhsul və xidmətlərin həcmi, istehsal resurslarına, məhsul və xidmətlərə qiymət və tariflərin səviyyəsi, vaxt amili üzrə təmin edilir.

İnnovasiya məhsulları üzrə müqayisə olunan variantların təhlili imkan verir ki, onlardan hər birinin səmərəlilik səviyyəsi müəyyən olunsun. Belə informasiya

təkcə məsələnin yekun həlli üçün deyil, həm də innovasiya məhsulunun bu və ya digər variantının tətbiqi üçün vacibdir.

Elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işləmələrinin nəticələri innovasiya məhsulları kimi çıxış edir. Ona görə də bu məhsullar yüksək yenilik dərəcəsi və elm tutumluluğun adekvat səviyyəsi ilə seçilir. Innovasiya məhsullarının siyahısı kifayət qədər geniş və müxtəlifdir. Buraya nəzəri və təcrübi biliklər, elmi-tədqiqat prosesinin nəticələri, yeni texnika və yaxud texnologiyanın işlənməsi nəticəsində hazırlanan elmi-texniki sənədləşmə, yeni əmək alətlərinin və materialların təcrübi nümunələri aiddir. [42,s.53]. Innovasiya məhsullarının tərkibinə həm də elmi-texniki xidmət və məsləhətlər də daxildir.

Dünyada innovasiya məhsullarına tələbat daim artır. Çünki o, bir tərəfdən, mövcud istehsalın texniki səviyyəsini və iqtisadi səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə onun təkmilləşdirilməsi və inkişafına, digər tərəfdən isə buraxılan məhsulların yeniləşdirilməsinə, yeni rəqabət qabiliyyətli məmulatların istehsala daxil olmasına şərait yaradır. Innovasiya məhsullarının işlənilib hazırlanması və yaradılması ən çox istehsal müəssisələri (firmaları) arasında bağlanan müqavilələr çərçivəsində, habelə dövlət sifarişləri çərçivəsində həyata keçiriləyincə baxmayaraq, bu məhsulların daha çox həcmi xarici bazara göndərilir.

Innovasiya məhsulunu öz xarakterinə görə fərdi istehsalın məhsuluna aid etmək olar. Buna görə də onun satış bazarı xalis inhisarın əlamətlərinə uyğun gəlir və hər şeydən əvvəl, satıcılar qiymətə əhəmiyyətli təsir göstərmək qabiliyyətinə malikdirlər.

2.2. Azərbaycanada innovasiyali sahibkarlığın müasir vəziyyətinin təhlili və dəyərləndirilməsi

2014-cü ilin əvvəlinə olan məlumata görə, respublikamızın Tədqiqat və işləmələri yerinə yetirən təşkilatların sayı 145 , Tədqiqat və işləmələrlə məşğul olan heyətin sayı 23329 nəfər olmuşdur ki, onlardan 1554 nəfəri elmlər doktoru, 6568 nəfəri isə fəlsəfə doktorlarıdır. İdarəolunma mənsubiyyətindən və əsas

fəaliyyət sahələrindən asılılığına görə ölkə elmini şərti olaraq üç sektora bölmək olar: akademiya sektoru, ali məktəb sektoru və sahə sektoru.

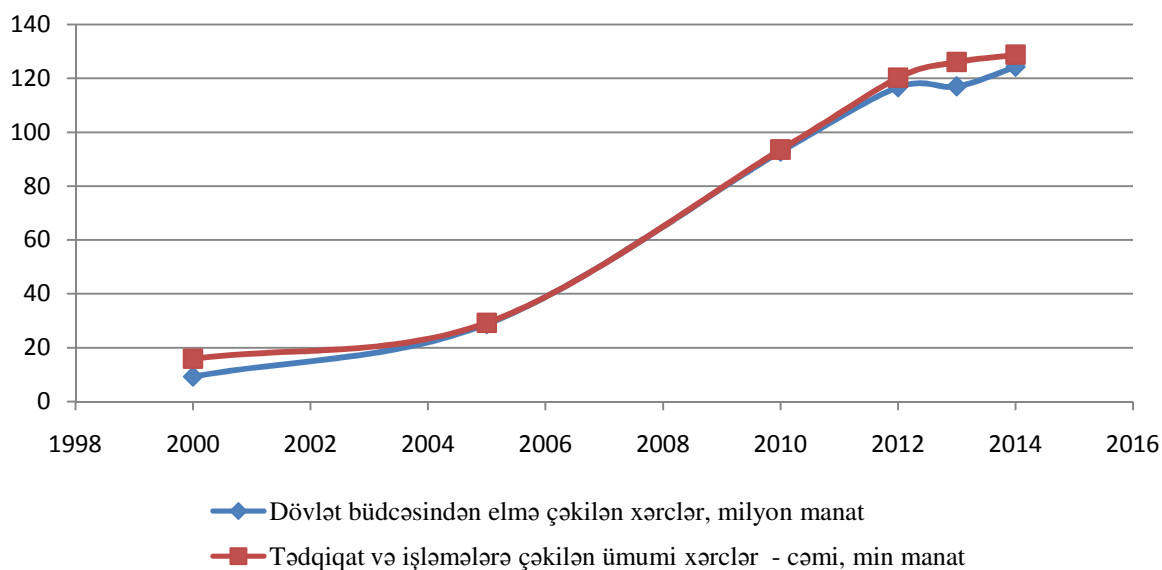
2000-ci illə müqayisədə 2014-ci ilin dövlət büdcəsində elmə ayrılan xərclər 115,9 milyon manat yüksələrək 125,2 milyon manata çatmışdır ki, bu da 13,5 dəfə çox deməkdir. Lakin bu artım nə qədər çox olsa da, dövlət büdcəsindən elmə ayrılan xərclərin onun xərc hissəsində xüsusi çəkisi müqayisə olunan dövrlərdə azalmışdır (1,2 %-dən 0,7%-ə qədər). Tədqiqat və işləmələrə çəkilən ümumi xərclər 128,6 milyon manat, tədqiqat və işləmələrə çəkilən daxili xərclər 123,8 milyon manat olmuşdur. 2014-cü ilin dövlət büdcəsinə görə elm sahəsində maliyyə vasitələrinin həcminə görə birinci yeri akademiya sektoru (63,3%), digər yerləri isə sahə (34,3%) və ali məktəb (3,4%) sektorları tutur. Elm sahəsinə ayrılan maliyyə vəsaitlərinin strukturundakı bu dəyişiklik respublika hökumətinin Milli Elmlər Akademiyasının fəaliyyətini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında nəzərdə tutduğu tədbirlərin həyata keçirilməsi sahəsində atdığı konkret addımlarla bağlıdır.[41,s.9].

Lakin bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, innovasiya bazarında istehsalın yeniliklərə olan tələbatını bilavasitə ödəyən sahə elmi yeni elmi metodların, yeni texnika və texnologiyanın işlənilib hazırlanmasında, istehsal proseslərinin təkmilləşdirilməsində və müasir idarəetmə metodlarının tətbiqində həlledici rol oynayır. Mübaliğəsiz demək olar ki, ölkə iqtisadiyyatının müasir inkişafı, bilavasitə, sahə sektorunda yerinə yetirilən Elmi-tədqiqat təcrübi-konstruktor işlərinin (ETTKI) keyfiyyətindən və istehsalata tətbiqindən asılıdır.

«Investisiya fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda qeyd edilir ki, innovasiya fəaliyyətinə aşağıdakılar daxildir:

- uzunmüddətli elmi-texniki proqramların həyata keçirilməsi;
- fundamental tədqiqatların maliyyələşdirilməsi;
- texnika və texnologiyanın prinsipcə yeni, qənaətcil növlərinin işlənilib hazırlanması, buraxılması, yayılması və tətbiqi.

Sənaye üzrə innovasiya məhsulunun həcmində başlıca yeri əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olunmuş məhsul tutur.

Dioqram 2.1. İnnovasiyanın maliyyələşməsi

Aparılan hesablamalar göstərir ki, ölkənin bütövlükdə sənaye sahələrində əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olunmuş innovasiya məhsulunun həcmi 2007-2014-ci illərdə 72951,2 mln. manat təşkil etmişdir ki, bunun da yalnız 10,3%-i hasilat sənayesinin, qalanı isə emal sahələrinin payına düşür. (cədvəl 2.1).

Cədvəl 2.1.

Əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olunmuş innovasiya məhsulunun həcmi (mln. manatla).

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Sənaye - cəmi	826.3	6842	730.9	4384	13163	23052	11634	12319
Mədənçıxarma sənayesi	208.5	4566	-	-	2073	396.1	326	-
Emal sənayesi	617.8	2276	730.9	4384	11090	22656	11308	12319
ondan:								
içki istehsalı	-	-	-	-	3500	18200	-	...
toxuculuq sənayesi	-	-	-	-	-	-	8933	...
ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	-	-	-	-	498.1	-	-	...
neft məhsullarının istehsalı	-	-	-	-	103.3	-	-	...
kimya sənayesi	-	-	-	-	-	3049	465,5	...
maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı	-	-	-	1 788	-	-	1159	
kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	262.5	738.5	211.1	-	5681	20.4	-	
elektrik avadanlıqlarının istehsalı	-	-	177.9	-	13.5	-	-	...
maşın və avadanlıqların istehsalı	75.6	1 495	110.6	1 262	-	890.3	238,4	...
mebellərin istehsalı	-	-	-	22.7	-	-	-	-

maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	279.7	43.0	231.3	1 311	1 295	496.8	511,6	...
---	-------	------	-------	-------	-------	-------	-------	-----

2.1. cədvəlinin məlumatlarından göründüyü kimi, təhlil olunan dövrdə kimya sənayesi və neftayırma məhsullarının istehsalında əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olunmuş innovasiya məhsulunun həcmi 3617,8 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da bütövlükdə sənaye üzrə müvafiq məhsulun həcmində 4,9 %-ə, emal müəssisələri üzrə eyni adlı məhsulun buraxılışında isə 65381,7 mln. manat və ya 89,6%-ə bərabərdir. Respublikanın Dövlət Statistika Komitəsinin orta və iri sənaye müəssisələrinin innovasiya fəaliyyəti haqqında dərc olunan məlumatlarının təhlili göstərir ki, bütövlükdə bu müəssisələrin 2007-2014-cü illərdə istehsal etdiyi innovasiya məhsulunun həcmi 84030 milyon manat təşkil etmişdir. Bunun 83%-i emal sənayesinin, qalan hissəsi isə mədənçıxarma sənayesi müəssisələrinin payına düşür [40,s.36].

Cədvəl 2.2.
Təkmilləndirməyə məruz qalmış innovasiya məhsulunun həcmi (mln. manatla).

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Sənaye - cəmi	399.4	1 715	68.8	2 029	14 403	1 045	883,1	1 118,0
Mədənçıxarma sənayesi	-	-	-	-	10 430	235.8	-	-
Emal sənayesi	399.4	1 715	68.8	2 029	3 973	809.6	883	1 118
ondan:								
içki istehsalı	-	-	-	-	-	-	-	...
toxuculuq sənayesi	-	-	-	1 717	-	-	-	...
ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	-	-	-	-	850.5	-	-	...
neft məhsullarının istehsalı	-	-	-	-	3.2	-	-	...
kimya sənayesi	-	-	-	311.4	1 969	21.3	40,7	...
maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı	-	-	-	-	-	-	-	...
kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	...	231.6	50.0	-	1 044	-	-	...
elektrik avadanlıqlarının istehsalı	-	-	18.8	-	-	-	-	...
maşın və avadanlıqların istehsalı	399.4	1 484	-	-	105.9	686,2	798,3	...
mebellərin istehsalı	-	-	-	-	-	-	-	...
maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	-	-	-	-	-	102.1	44,1	...

Yerli sənaye müəssisələrinin ölkənin innovasiya bazarına çıxardığı təkmilləşdirməyə məruz qalmış innovasiya məhsulunun həcmi 2007-2014-ci illərdə 21661,3 mln. manat olmuşdur ki, bunun da 50,7%-ə qədəri emal sənayesinin payına düşür (Cədvəl 2.2). Bu göstərici üzrə ölkənin maşınqayırma və metallurgiya müəssisələrinin fəaliyyəti xüsusi qeyd olunmalıdır.[42,s.11].

Belə ki, təhlil olunan dövrdə maşın və avadanlıqlar istehsalında təkmilləşdirməyə məruz qalmış innovasiya məhsulunun həcmi 3473,8 milyon manat, kimya sənayesində isə 2352,5 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da bütün sənaye üzrə yekun göstəricinin müvafiq olaraq 49,2% və 43,5%-nə bərabərdir.

Texnoloji innovasiyaların faydalılığı maddi daşıyıcılar (texnoloji sənədləşdirmə, insan istehsal, təşkilati, idarə və digər biliklərin, təcrübənin daşıyıcısı kimi və s.) forması ilə deyil, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, onun təşkilinin təkmilləşdirilməsi, yeni növ məhsul buraxılışının nizamlanması, onun satış bazarının genişləndirilməsi və reallaşdırılmasının sürətləndirilməsi şəraitinin yaradılması üçün müvafiq cəhətləri ilə müəyyən edilir.

2005-2014-cü illərdə bütövlükdə ölkə sənayesi üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən məsrəflər 243 872 mln. manat təşkil etmişdir ki bunun da 85,8 %-ə qədəri məhsul innovasiyalarının, qalan 14,2 %-i isə proses innovasiyalarının payına düşür (Cədvəl 2.3).

Cədvəl 2.3.

2005-2014-cü illərdə bütövlükdə sənaye üzrə innovasiyanın növlərinə görə texnoloji innovasiyalara çəkilən məsrəflər. (mln. manatla)

	Bütün sənaye	o cümlədən	
		məhsul innovasiyaları	proses innovasiyaları
2005	53 273	53 272	0.8
2006	43 875	42 093	1 782
2007	49 620	34 114	15 507
2008	8 020	7 245	775.4
2009	4 619	2 328	2 291
2010	8 139	7 952	187.3
2011	31 589	30 904	684.6
2012	9326	5975	3351
2013	13877	11899	1978
2014	21534	13510	8024

Cədvəldən göründüyü kimi, təhlil olunan dövrdə texnoloji innovasiyalara çəkilən məsrəflərin 73,1%-dən çoxu 2005-2007-ci illərdə və 2011-ci illərdə həyata keçirilmişdir. Onu da qeyd edək ki, 2005-2014-cü illərdə emal sənayesi üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən məsrəflər 137,661 milyon manat olmuşdur ki, bu da bütövlükdə sənaye üzrə müvafiq məqsədlər üçün çəkilən məsrəflərin 53,1 %-nə bərabərdir (Cədvəl 2.4.).

Cədvəl 2.4.
2005-2014-cü illərdə emal sənayesi üzrə innovasiyanın növlərinə görə texnoloji innovasiyalara çəkilən məsrəflər. (mln. manatla)

	Emal sənaye	o cümlədən	
		məhsul innovasiyaları	proses innovasiyaları
2005	8 573	8 572	0.8
2006	1 085	554.4	530.4
2007	49 493	34 016	15 477
2008	7 428	6 652	775.4
2009	4 102	1 940	2 162
2010	8 128	7 941	187.3
2011	29 319	28 634	684.6
2012	8083	5196	2887
2013	4066	3847	219,3
2014	17384	9523	7861

Texnoloji innovasiyalara çəkilən məsrəflərin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə təhlil olunan dövrdəki strukturuna nəzər salsaq, aydın olar ki, emal sənayesi üzrə bu məsrəflər 137 660 milyon manat təşkil etmişdir (Cədvəd 2.5.).

Cədvəl 2.5.
İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən məsrəflər. (mln. manatla)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bütün sənaye	53 273	43 875	49 620	8 020	4 618	8 139	31 589	9 326	13 877	21 534
Mədəncixarma sənayesi	43 892	245.0	97.6	592.3	397.6	4.8	692.9	778.4	8197	4133
Emal sənayesi	8 573	1 084	49 493	7 428	4 102	8 128	29 319	8 083	4 066	17 384
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	808.5	42 545	29.8	-	-	-	-	464.5	1614	17.0
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	-	-	-	-	119.1	5.7	1577	-	-	-

Bu isə bütün sənaye üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən məsrəflərin 56,4%-i deməkdir. Mədənçıxarma sənayesi üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən məsrəflər təhlil olunan dövrdə 59 031 milyon manat olmuşdur ki, bunun da bütün sənaye üzrə müvafiq göstəricidə xüsusi çəkisi 25,9%-ə bərabərdir. Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində texnoloji innovasiyalara çəkilən məsrəflər cəmi 45478,8 milyon manat, Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalında isə 1701,8 milyon manata yaxın təşkil etmişdir ki, bu da emal sənayesi üzrə yekun göstəricinin müvafiq şəkildə 33,0%-i və 1,2%-i deməkdir.

Bütün sənaye üzrə məhsul innovasiyalarına çəkilən məsrəflər 2005-2014-cü illərdə 209 292 milyon manat olmuş, emal sənayesi üzrə 106 875 milyon manat olmuşdur ki, bu da sənaye üzrə müvafiq yekun göstəricinin 51,0%-ə bərabərdir (Cədvəl 2.6.).

Cədvəl 2.6.

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə məhsul innovasiyalarına çəkilən məsrəflər. (mln. manatla)	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bütün sənaye	53 272	42 093	34 114	7 245	2 328	7 952	30 904	5975	11899	13510
Mədənçıxarma sənayesi	43 892	223.1	97.6	592.3	387.8	4.8	692.9	778.4	8052	3987
Emal sənayesi	8 572	554.4	34 016	6 652	1 940	7 941	28 634	5196	3847	9523
qida məhsullarının istehsalı	3 421	53.9	1 857	1 850	55.8	690.6	208.3	-	997,4	-
neft məhsullarının istehsalı	-	-	-	-	-	1 635	5 325	2618	551,2	-
kimya sənayesi	38.8	38.8	-	-	-	-	-	307.4	350	101
maşın və avadanlıqların istehsalı	57.2	112.3	169.8	33.5	10.3	0.7	196.8	81.5	77	8210
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	808.5	41 316	-	-	-	-	-	-	-	-
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	-	-	-	-	-	5.7	1 577	-	-	-

Məhsul innovasiyalarına çəkilən məsrəflərin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə strukturunda təhlil olunan dövrdə qida məhsulları üzrə məhsul innovasiyalarına çəkilən məsrəflər 9 134 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da bütün sənaye və emal sənayesi üzrə yekun göstəricilərin müvafiq olaraq 4,3 və 8,5%-ə bərabərdir. Sənayedə məhsul innovasiyalarına çəkilən məsrəflərin ümumi həcmində mədənçıxarma sənayesi 28,5 %, neft məhsullarının istehsalı 4,8%, kimya sənayesi 0,5% və maşın və avadanlıqların istehsalı 4,2 % olmuşdur.

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə proses innovasiyalarına çəkilən məsrəflərin strukturuna nəzər salsaq, görərik ki, emal sənayesi sahələri bu göstərici üzrə öndə gedir. Belə ki, emal sənayesi üzrə proses innovasiyalarına çəkilən məsrəflər 2005-2014-cü illərdə 30784,8 mln. manat olmuşdur ki, bu da bütövlükdə sənaye üzrə müvafiq yekun göstəricinin 89,2%-i deməkdir (Cədvəl 2.7.).

Cədvəl 2.7.

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə proses innovasiyalarına çəkilən məsrəflər. (mln. manatla)	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bütün sənaye	0.8	1 782	15 507	775.4	2 291	187.3	684.6	3351	1978	8024
Mədənçixarma sənayesi	-	21.9	-	-	9.7	-	-	-	144,5	145,6
Emal sənayesi	0.8	530.4	15 477	775.4	2 162	187.3	684.6	2887	219,3	7861
qida məhsullarının istehsalı	0.5	432.3	9 367	-	37.9	-	574.5	2706	-	1157
neft məhsullarının istehsalı	-	1.3	5 756	775.4	369.2	-	53.4	-	-	-
kimya sənayesi	-	-	-	-	1 029	177.6	-	132.0	182,8	77.8
maşın və avadanlıqların istehsalı	-	-	345.1	-	-	-	-	48.5	36,5	4457
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	-	1 229	29.8	-	119.1	-	-	464.5	1614	17

Emal sənayesində proses innovasiyalarına çəkilən məsrəflərin 46,2%-i qida məhsullarının istehsalının, 22,5%-i neft məhsullarının istehsalının, 5,2 %-i kimya sənayesinin, 15,9%-i maşın və avadanlıqların istehsalının, 11,0 %-i elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı müəssisələrinin payına düşür.

Onu da qeyd edək ki, təhlil olunan dövrdə sənaye üzrə proses innovasiyalarına çəkilən məsrəflərin məbləği məhsul innovasiyalarına çəkilən məsrəflərin məbləğinin 13,5 %-i qədər olmuşdur.

1996-cı ildən etibarən sənayedə tətbiq edilən bu texnologiyaların sayı artmaqla yanaşı, ayrı-ayrı emal və hasilat müəssisələrində layihələşdirmə və incirinq xidmətləri (o cümlədən kompüter layihələşdirilməsi), müasir rabitə və idarəetmə texnologiyaları (müəssisənin yerli kompüter şəbəkəsi, elektron informasiya mübadiləsi və s.) tətbiq olunmağa başlamışdır.

2008-2014-cü illərdə hesabat məlumatlarının təhlili göstərir ki, innovasiyalara mane olan amilləri əsas və ya həlledici amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı 19,5 %, əhəmiyyətli amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin

sayı 33,3%, az əhəmiyyətli amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı isə 47,2% artmışdır.

Sənaye müəssisələrində innovasiyalara mane olan amilləri əsas və ya həlledici amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin miqdar quruluşuna nəzər salsaq, görürük ki, təhlil olunan dövrdə (2008-2014-cü illərdə) belə müəssisələrin fəaliyyətində innovasiyalara mane olan iqtisadi amillərin xüsusi çəkisi orta hesabla 60,8% təşkil etmişdir (Cədvəl 2.9.). Öz pul vəsaitinin və dövlət tərəfindən maliyyə yardımının kifayət qədər olmaması səbəbindən innovasiyalara mane olan iqtisadi amilləri əsas və ya həlledici amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı 2008-2014-cü illərdə 49-dan 47-yə enmişdir ki, bu da iqtisadi amillər üzrə uyğun yekun göstəricinin təxminən 1/3-i deməkdir.

Cədvəl 2.9.

Sənaye müəssisələrində innovasiyalara mane olan amilləri əsas və ya həlledici amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadi amillər							
öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması	24	35	27	30	22	25	35
dövlət tərəfindən maliyyə dövlət tərəfindən maliyyə yardımının kifayət qədər olmaması	25	19	18	17	9	13	12
təzə məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatın aşağı olması	6	38	5	3	3	4	4
yeniliklərin dəyərinin yüksək olması	8	45	9	13	13	8	10
yüksək iqtisadi risk	3	34	7	5	9	7	8
təzə məhsullara çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi müddətlərinin uzun olması	7	47	3	9	7	5	4
İstehsal amilləri							
müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması	8	18	19	7	5	8	15
ixtisaslı işçilərin çatışmaması	3	27	2	7	2	3	2
yeni texnologiyalar haqqında informasiyanın çatışmaması	8	24	2	4	3	5	10
müəssisələr tərəfindən yeniliklərin qəbul edilməməsi	4	29	10	5	5	3	3
satış bazarları haqqında informasiyanın çatışmaması	5	28	3	4	3	2	4
digər müəssisələr və digər elmi təşkilatlar ilə kooperasiya üçün imkanların olmaması	1	28	1	2	3	-	-
Digər səbəblər							
daha əvvəlki innovasiyalar nəticəsində təzə məhsullara ehtiyacın olmaması	2	35	3	6	2	2	2
innovasiya fəaliyyətini tənzimləyən və həvəsləndirən qanunvericilik və normativ- hüquqi sənədlərin olmaması	7	25	4	2	1	2	3
innovasiya prosesi müddətinin qeyri-müəyyən olması	4	29	3	2	2	2	2
innovasiya infrastrukturunun (vasitəçilik, informasiya, hüquq, bank və s.xidmətlərinin) inkişaf etməməsi	7	23	6	4	2	4	2
texnologiyalar bazarının inkişaf etməməsi	5	24	5	5	6	3	4

2.9. sayılı cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, son illər sənaye müəssisələrinin daxili mənbələr hesabına pul vəsaitlərinin daha çox hissəsinin dövrüyyəyə cəlb edilməsi və dövlət tərəfindən göstərilən maliyyə yardımların çoxalması nəticəsində innovasiyalara mane olan bu tip iqtisadi amilləri əsas və ya həlledici amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin xüsusi çəkisi təhlil olunan dövrdə 66,3%-dən 50%-ə enmişdir. 2014-cü ildə innovasiyalara mane olan iqtisadi yönümlü əsas və ya həlledici amillərin mövcud olduğu müəssisələrin bir qismi (4-ü) təzə məhsullara çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi müddətlərinin uzun olmasından, digər qismi (4-ü) təzə məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatın aşağı olmasından, başqa bir qismi isə (10-u) yeniliklərin dəyərinin yüksək olmasından əziyyət çəkmişlər. Başlıca olaraq yüksək iqtisadi riski innovasiyalara mane olan iqtisadi amil kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı isə 8 olmuşdur ki, bu da müvafiq yekun göstəricinin 5%-indən bir qədər çoxdur.

Innovasiya fəaliyyətinə mane olan istehsal amillərini əsas və ya həlledici amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı 2008-2014-cü illərdə 1,6 dəfədən çox artaraq 34-ə çatmışdır. Həmin müəssisələrin 15-i (44,1%-i) innovasiya potensialının aşağı olması səbəbini, 4-ü (11,7%-i) satış bazarları haqqında informasiyanın çatışmamasını, 3-ü (8,2%-i) isə yenilikləri qəbul etmədiyini əsas istehsal amili kimi dəyərləndirmişlər.

Innovasiyalara mane olan bir sıra digər amilləri əsas və ya həlledici amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı təhlil olunan dövrdə 52% azalaraq 25-dən 13-ə enmişdir. Texnologiyalar bazarının inkişaf etməməsini, innovasiya fəaliyyətini tənzimləyən və həvəsləndirən qanunvericilik və normativ hüquqi sənədlərin olmamasını innovasiyalara mane olan əsas və ya həlledici amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı 2014-cü ildə 2008-ci ilə nisbətən 42,8% azalmışdır. Bu isə innovasiyalara mane olan sair təmayüllü amilləri əsas və ya həlledici amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin ümumi sayının təxminən 23,3%-nə bərabərdir.

Aparılan hesablamalar göstərir ki, sənaye müəssisələrində innovasiyalara mane olan amilləri əhəmiyyətli amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı 2008-2014-cü illərdə 43,3% artaraq 231-dən 331-ə çatmışdır (Cədvəl 2.10).

Cədvəl 2.10

Sənaye müəssisələrində innovasiyalara mane olan amilləri əhəmiyyətli amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadi amillər							
öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması	14	11	24	41	47	28	30
dövlət tərəfindən maliyyə dövlət tərəfindən maliyyə yardımının kifayət qədər olmaması	11	13	16	26	18	22	36
təzə məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatın aşağı olması	16	7	22	19	24	25	18
yeniliklərin dəyərinin yüksək olması	23	9	25	22	29	33	25
yüksək iqtisadi risk	15	9	18	18	21	20	20
təzə məhsullara çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi müddətlərinin uzun olması	12	10	16	17	16	16	14
İstehsal amilləri							
müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması	17	18	19	33	43	35	25
ixtisaslı işçilərin çatışmaması	9	9	10	9	26	23	19
yeni texnologiyalar haqqında informasiyanın çatışmaması	19	15	15	15	27	22	14
müəssisələr tərəfindən yeniliklərin qəbul edilməməsi	10	10	12	12	13	12	10
satış bazarları haqqında informasiyanın çatışmaması	13	9	6	9	14	15	14
digər müəssisələr və digər elmi təşkilatlar ilə kooperasiya üçün imkanların olmaması	16	9	13	12	9	11	7
Digər səbəblər							
daha əvvəlki innovasiyalar nəticəsində təzə məhsullara ehtiyacın olmaması	3	4	9	8	16	16	9
innovasiya fəaliyyətini tənzimləyən və həvəsləndirən qanunvericilik və normativ- hüquqi sənədlərin olmaması	14	10	13	20	30	21	22
innovasiya prosesi müddətinin qeyri-müəyyən olması	9	8	9	7	12	12	9
innovasiya infrastrukturunun (vasitəçilik, informasiya, hüquq, bank və s.xidmətlərinin) inkişaf etməməsi	14	12	12	24	27	23	20
texnologiyalar bazarının inkişaf etməməsi	16	12	10	17	29	29	27

İnnovasiyalara mane olan amilləri iqtisadi əhəmiyyət kəsb edən amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı təhlil olunan dövrdə dəyişməsə də, onların müvafiq yekun göstəricidə xüsusi çəkisi 2008-ci ildəki 39,3 %-dən 2014-cü ildə 44,8%-ə artmışdır. Texniki tərəqqiyə mane olan iqtisadi amilləri əhəmiyyətli amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin kəmiyyət strukturunda öz pul vəsaitinin və dövlət tərəfindən maliyyə yardımının kifayət qədər olmamasını əsas gətirən müəssisələrin xüsusi çəkisi 15,3%-dən 20,9 %-ə artmışdır. Bunun əvəzində yeniliklərin dəyərinin yüksək olması və yüksək iqtisadi riskin mövcudluğu kimi

innovasiyalara mane olan iqtisadi amilləri əhəmiyyətli amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı müvafiq olaraq 108,6% və 133,3% artmış və yekun uyğun göstəricidə onların birlikdə xüsusi çəkisi 2008-ci ildəki 30,7%-dən 2014-cü ildə 25,5%-ə enmişdir.

Ölkənin sənaye müəssisələrində innovasiyalara mane olan istehsal amillərini əhəmiyyətli amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı təhlil olunan dövrdə 5,5% artmış və bu tip müəssisələrin kəmiyyət strukturunda 8,7 faiz bəndi enmişdir (36,6%-dən 27,9%-ə qədər). Müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması, yeni texnologiyalar, habelə satış bazarları haqqında informasiyaların çatışmaması kimi elmi-texniki tərəqqiyə mane olan istehsal amillərini əhəmiyyətli amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin bütövlükdə sayı 2008-ci ildə 49-dan artaraq 2014-ci ildə 53-ə çatmış və öz müvafiq yekun qrupun strukturunda onların xüsusi çəkisi daha 1,2% bəndi yüksələrək 59,5%-ə bərabər olmuşdur [41,s.56].

Texnologiyalar bazarının inkişaf etməməsi, innovasiya fəaliyyətini tənzimləyən və həvəsləndirən qanunvericilik və normativ – hüquqi sənədlərin çatışmaması kimi innovasiyalara mane olan digər amilləri əhəmiyyətli amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayının bu tip müəssisələrin ümumi sayında xüsusi çəkisi təhlil olunan dövrdə 57,1% bəndi artmış, onların xüsusi çəkisi dəyişməz olaraq qalır (25-25,2%).

Sənaye müəssisələrində innovasiyalara mane olan amillərin az əhəmiyyətli amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı 2008-2014-cü illərdə 42,5% azalaraq 251-ə çatmışdır (Cədvəl 2.11.).

Cədvəl 2.11.

Sənaye müəssisələrində innovasiyalara mane olan amilləri az əhəmiyyətli amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadi amillər							
öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması	32	35	51	32	23	24	13
dövlət tərəfindən maliyyə dövlət tərəfindən maliyyə yardımının kifayət qədər olmaması	19	19	18	21	20	20	11
təzə məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatın aşağı olması	37	38	35	30	16	18	14
yeniliklərin dəyərinin yüksək olması	40	45	34	21	14	15	11
yüksək iqtisadi risk	40	34	32	20	21	23	17
təzə məhsullara çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi müddətlərinin uzun olması	42	47	38	19	21	26	20

İstehsal amilləri							
müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması	27	18	24	39	21	23	10
ixtisaslı işçilərin çatışmaması	38	27	26	30	21	19	18
yeni texnologiyalar haqqında informasiyanın çatışmaması	26	24	19	25	15	17	14
müəssisələr tərəfindən yeniliklərin qəbul edilməməsi	36	29	23	20	18	20	17
satış bazarları haqqında informasiyanın çatışmaması	39	28	25	19	17	19	12
digər müəssisələr və digər elmi təşkilatlar ilə kooperasiya üçün imkanların olmaması	35	28	22	17	23	27	20
Digər səbəblər							
daha əvvəlki innovasiyalar nəticəsində təzə məhsullara ehtiyacın olmaması	47	35	45	22	14	20	16
innovasiya fəaliyyətini tənzimləyən və həvəsləndirən qanunvericilik və normativ- hüquqi sənədlərin olmaması	26	25	22	18	17	17	17
innovasiya prosesi müddətinin qeyri-müəyyən olması	35	29	24	22	15	18	16
innovasiya infrastrukturunun (vasitəçilik, informasiya, hüquq, bank və s.xidmətlərinin) inkişaf etməməsi	35	23	20	21	17	18	10
texnologiyalar bazarının inkişaf etməməsi	36	24	30	32	15	21	15

Bu tip müəssisələrin tərkibində innovasiyalara mane olan istehsal amillərini az əhəmiyyətli amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin xüsusi çəkisi təhlil olunan dövrdə 35,1%-dən 36,3%-ə qədər artmış, bunun əvəzində isə elmi-texniki tərəqqiyə əngəl törədən iqtisadi amilləri az əhəmiyyətli amillər kimi dəyərləndirən müəssisələrin xüsusi çəkisi uyğun olaraq 35,6%-dən 35,1%-ə enmişdir.

İqtisadi ədəbiyyatda innovasiya sahibkarlığının əhəmiyyəti qısa olaraq aşağıdakı kimi ifadə olunur: «Texnologiyanın inkişafı-iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsidir». Ona görə də innovasiya sahibkarlığı yeni texnologiyaların yayılmasının və tətbiqinin əsasında durmaqla aşağıdakı nəticələri doğurur:

- yeni texnologiya tək yox, digər texnologiyalarla qarşılıqlı bağlılıqda meydana çıxır;
- hər bir qarşılıqlı bağlılıq bir sıra qarşılıqlı tamamlayıcı baza texnologiyalarından ibarətdir;
- hər bir baza texnologiyası bir sıra tətbiqi texnologiyaların əsası sayılır;
- baza texnologiyaları – yeni sənaye sahələrinin əsasıdır;

– tətbiqi texnologiyalar sahələrin modernləşdirilməsi üçün istifadə olunur və onların istifadəsi sahibkarlar üçün mütləqdir, əks halda məğlubiyyət qaçılmazdır.

Ölkəmizdə innovasiya müəssisələri və təşkilatları üzrə struktur cəhətdən aparılan yenidənqurmanın əməli təcrübəsi, müasir mərhələdə innovasiya prosesinin aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərini ayırmağa imkan verir:

- hər bir innovasiyanın tətbiqi nadirlik əlamətinə malikdir;
- təcrid olunmuş innovasiyalar mövcud deyildir;
- tək-tək innovasiyalar ardıcıl innovasiyalar seriyasını doğurur (iqtisadi, texniki, sosial, psixoloji innovasiyalar bir-birilə sıx əlaqədardır və bir-birinə qarşılıqlı müdaxilə edə bilirlər;);
- innovasiyalar müəssisənin öz-özünün təşkilinin və fəal inkişafının zəruri elementləri sayılırlar;
- istənilən innovasiya böyük gərginlik yüksəldilmiş güc tələb edir, çünki onun radikallıq dərəcəsi nə qədər yüksək olarsa, reallaşması üçün də bir o qədər çox hazırlıq resurslara, maddi və intellektual bir o qədər yüksək olar;
- tələbə malik olan innovasiyalar inzibati qaydada işə salınan innovasiyalardan daha sürətli həyata keçirilirlər;
- innovasiyanın uğurla irəliləməsi üçün yeni ideya, təşəbbüskar sahibkar və kifayət qədər investisiya lazımdır;
- innovasiyanın reallaşmasından əldə edilən iqtisadi səmərənin dərəcəsi riskin dərəcəsi ilə düz mütənasıbdır. Belə ki, risklər nə qədər yüksək olarsa, innovasiyanın yayılmasından alınan potensial səmərə bir o qədər yüksək olar;
- innovasiya nizam-intizamı nə qədər yüksək olarsa, innovasiya proseslərinin idarə olunmasına tələbat bir o qədər yüksək olar və s.

III FƏSİL. İNNOVASIYALI SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFI VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. İnnovasiya sahibkarlığının stimullaşdırılmasının iqtisadi problemləri və onların həlli yolları

Son illər elm və texnikanın güclü inkişafı, eləcə də cəmiyyətin bu yeniliklərə durmadan artmaqda olan tələbatı ilə əlaqədar olaraq innovasiya getdikcə daha çox sahibkarlıq fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilməkdədir [30,s.235].

İnnovasiya sahibkarlığının inkişafı zəruriliyi aşağıdakı amillərlə şərtlənir:

- istehsalın inkişafının intensiv amillərinin güclənməsi ilə. Bu iqtisadi fəaliyyətin bütün sferalarında ETT-nin tətbiq olunmasına imkan verir;
 - yeni texnikanın işlənməsi və tətbiqi səmərəliliyinin yüksəldilməsində elmin müəyyənədiçi rolu ilə;
 - yeni texnikanın yaradılması, mənimsənilməsi müddətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması, istehsalın texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi zəruriliyi ilə, ixtiraçıların və səmərələşdiricilərin kütləvi yaradıcılığının inkişafı zəruriliyi ilə;
 - elmi-texniki istehsal prosesinin spesifik xüsusiyyəti ilə. Bu özünü əsasən nəticələrin qeyri-müəyyənliyində, tədqiqatların çoxvariantlılığında, riskin mövcudluğunda və mənfi nəticələrin alınması mümkünlüyündə göstərir;
 - yeni məhsulların mənimsənilməsi zamanı müəssisənin və xərclərin artması ilə;
 - texnika və texnologiyaların mənəvi cəhətdən sürətli aşınması ilə;
 - yeni texnika və texnologiyaların sürətli tətbiqinin obyektiv zəruriliyi ilə.
- İnnovasiya sahibkarlığını bir proses kimi dörd əsas fazaya ayırmaq olar:
- yeni ideyaların axtarışı və onların işlənilib hazırlanması;
 - işlənmiş ideya üzrə müfəssəl biznes-planın tərtib edilməsi;
 - zəruri resursların axtarışı;
 - idarəetmə və nəzarət proseslərinin həyata keçirilməsi.

Azərbaycan Respublikasının öz inkişafının mütləq şərti kimi innovasiya inkişafına yoluna keçməsi ölkənin ərazisində innovasiyanın inkişafı zonalarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Həmin zonalarda normal yanaşması və işləməsi üçün

rahat mühit yaradılması lazım gələn mobil yüksək ixtisaslı kadrlar cəmləşdirilir. Bundan əlavə, informasiya və maliyyə bazarlarının əlverişli olması əsas inkişaf amilinə çevrilir. Odur ki, kontaktların sıxlığı, qərarların qəbulu mərkəzlərinin kommunikasiya baxımından yaxınlığı da mühüm inkişaf amillərinə çevrilirlər. Beləliklə, Azərbaycanın innovasiya sisteminin inkişafı regional modullar bazasında həyata keçirilməsi məqsədəuyğun sayılır. Bunun üçün aşağıdakı tədbirlər işlənib hazırlanmasını və yerinə yetirilməsini zəruri sayırıq:

- qapalı ərazi vahidləri üzrə, onların iqtisadi və sosial inkişafa effektiv integrasiyası üzrə inkişaf proqramlarının işlənib hazırlanması və reallaşdırılması;

- Azərbaycanın ayrı-ayrı regionları üzrə elmi mərkəzlərinin yaradılmasına dövlət köməyi, eləcə də iqtisadi rayonlar üzrə texnologiyaların transferti mərkəzlərinin yerləşdirilməsi;

- respublikanın regionlarında elm və texnikanın dövlət üçün prioritet sayılan inkişaf istiqamətlərində fundamental tədqiqatlar aparan elm və təhsil fəaliyyətinin integrasiyasını təmin edən, tədqiqat institutlarının funksiyasını yerinə yetirən ali təhsil məktəblərinin yerləşdirilməsi üçün yerlərin müəyyən edilməsi. Həmin təhsil müəssisələri ilk növbədə Azərbaycan üçün “inkişaf lokomotivi” funksiyasını yerinə yetirən və digər regionlara daha çox multiplikativ təsir göstərən regionlarda yerləşdirilməlidir;

- regionların investisiya-innovasiya inkişaf proqramına(innovasiya fəaliyyətinin istehsal-texnoloji infrastrukturunun-texnologiyaların, innovasiya-texnoloji mərkəzlərin, biznes-inkubatorların inkişafı);

- Azərbaycan Respublikası ərazisində xüsusi iqtisadi zonaların(texniki-tətbiqi və sənaye istehsal) yaradılması.

İqtisadiyyatın real sektorunda kiçik sahibkarlıq innovasiya texnologiyaların effektiv tətbiqi və inkişafı üçün əhəmiyyətli potensiala malikdir. Kiçik sahibkarlıq bazar mühitindəki dəyişikliklərə böyük adaptasiya olunmaq qabiliyyəti göstərir ki, bu da ona mutərəqqi texnologiyaların dayanıqlı və uzunmüddətli olmasına imkan verir. Kiçik istehsalın ayrı-ayrı istehsal həlqələrində reallaşdırılan innovasiyalar iri

maliyyə investisiyaları və istismar xərcləri tələb etmir. Kiçik sahibkarlıq strukturları tərəfindən idarəetmənin operativliyi yeni texnologiyaları sürətlə təkmilləşdirməyə və tətbiq etməyə kömək edir. İstehsalın çox da böyük olmayan həcmi ilə bağlı yeni istehsala keçid səbəbindən itki riski nisbətən böyük olmur.

Bazar iqtisadiyyatında innovasiya sahibkarlığı ölkənin iqtisadi inkişaf potensialının innovasiyaları işləyib hazırlayanların yaradıcılıq fəaliyyətinin kommersiyalaşdırılması sayılır. Innovasiya sahibkarlığı mənfəət almaq məqsədilə yeni texnologiyaların, texnikanın, əmtəə və xidmətlərin işləyib hazırlanması və istehsala tətbiqi üzrə fəaliyyətdir.[19,s.28].

Bir qayda olaraq, innovasiya sahibkarlığının təsərrüfat fəaliyyətinin daha effektiv subyekti kiçik innovasiya müəssisələri(KİM) sayılır. KİM özündə, həm bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün, həm də yeni texnika işləyib hazırlayanların, innovasiya yaradıcılarının fərdi tələbatının ödənilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malik innovasiya fəaliyyətinin spesifik təşkilati formasını əks etdirir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti təcrübəsinə innovasiyaları tətbiq edərkən innovasiya prosesini ləngitməyə və ya sürətləndirməyə qabil amilləri: elmi-texniki, təşkilati-idarəetmə, maliyyə, hüquqi, siyasi, sosial-psixoloji və mədəni amilləri tədqiq etmək və qiymətləndirmək lazımdır.

Kiçik innovasiya sahibkarlığının əsaslarını nəzərdən keçirərkən, hesab edirik ki, texnoloji ukladlar konsepsiyasını yada salmaq lazımdır. Texnoloji uklad-bir-birilə eynitipli texnoloji zəncirlərlə bağlı olan və bütövlüyü təkrar istehsal edənləri yaradan texnoloji məcmu qrupudur. Hər bir növbəti texnoloji uklad innovasiyanın prinsipcə yeni “komplektinin” əmtəə və xidmət istehsalçılarının sərəncamına verdiyi vaxt başlayır. Hazırda inkişaf etmiş ölkələrdə beşinci uklad texnologiyalar hakimdirlər və altıncı texnologiya ukladı texnologiyaları formalaşmaqdadır. Dördüncü ukladın xarakterik xüsusiyyətləri yeni maşın bazası, istehsalın kompleks mexanikləşdirilməsi, əsas texnoloji proseslərin çoxunun avtomatlaşdırılması, ixtisaslı işçi qüvvəsinin geniş istifadə olunması, istehsalın ixtisaslaşmasının artımı,

elektroenergetikanın üstün inkişafı, əhalinin uzunmüddətli istifadə olunan əmtəələrin kütləvi tələbatı ilə fərqlənən yeni istehlak tipinə, sintetik malların istifadəsinə keçid. Beşinci texnoloji ukladı fərqləndirən əsas cəhətlər hesablama texnikasının, proqram təminatının, aviasiya sənayesinin, telekommunikasiyaların, robotqayırmanın, optik liflərin inkişafı hesab edilir. Altıncı ukladın xüsusiyyətlərinə isə biotexnologiyaları, nanotexnologiyaları, fotonikanı, optoelektronikanı, aerokosmik sənayeni aid etmək olar.

Azərbaycan iqtisadiyyatında yeni texnoloji ukladın formalaşması KİM-in əlavə üstünlüklərini təmin edən elementi texniki və texnoloji bazanın prinsipial olaraq dəyişməsi ilə bağlıdır. Firmaların böyük olmayan ölçüləri və dar ixtisaslaşması onların daha sürətli və daha ucuz yenidən silahlaşmasına, minitexnikanın tətbiqinə hesablanmış yeni texnologiyaların tətbiqinə və aprobeasiyasına imkan verir. Ona görə də kiçik sahibkarlıq müəssisələri qeyri-məhdud resurslara malik olsa da, ənənəvi olaraq ETT-nin çoxlu istiqamətlərinin reallaşdırılmasında mühüm rol oynayır, belə ki, bu zaman dar istiqamətli tədqiqatların inkişafı üçün imkan meydana çıxır.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, hazırda innovasiya müəssisələri tərəfindən daha geniş istifadəsi zamanı yeni bazar segmentlərinin inkişafı imkanı yaranır. İnnovasiya sahibkarlığı fəaliyyətini stimullaşdırmaq məqsədilə dövlət sahibkarlığa köməyin iqtisadi və hüquqi infrastrukturun institusional dəyişiklikləri aktivləşdirmişdir.

Azərbaycanda kiçik sahibkarlığa kömək infrastrukturunun yaradılması və inkişafı məqsədilə ölkənin strateji innovasiya inkişafı modeli işlənilib hazırlanmışdır. Apardığımız tədqiqatlara əsasən innovasiya sahibkarlığının inkişafı üzrə təşkilati-iqtisadi mexanizm işlənilib hazırlanmışdır. Bu mexanizm KİM-in inkişafının stimullaşdırılması üçün, metod, üsul və alətlərin məcmusu kimi tək cə bütövlükdə ölkə üzrə deyil, həm də onun ayrı-ayrı iqtisadi rayonları üzrə tətbiq oluna bilər. İşlənilib hazırlanmış mexanizm sahibkarlığın innovasiya inkişafına kömək istiqamətləri üzrə tədbirlər sistemini nəzərdə tutur.

Innovasiya sahibkarlığının inkişafı mexanizminin tətbiqindən əsas nəticələri aşağıdakı kimi istifadə etmək məqsəduyğundur:

1. KİM-in miqdarının artımı.
2. Sosial effekt:
 - yeni iş yerlərinin yaradılması, işsizliyə və işədüzəltmə üzrə müavinətlərin ödənişinə görə dövlət xərclərinin aşağı salınması;
 - mütəxəssislər, alimlər, o cümlədən ali təhsil məktəblərinin tələbə və aspirantları üçün əlavə gəlir mənbələrinin yaradılması.
3. Innovasiya potensialının yüksəldilməsi.
4. ÜDM-də innovasiya məhsullarından gəlirlərin payının artması.
5. Innovasiya məhsullarının buraxılışını xarakterizə edən göstəricilərin artımı.
6. Kiçik innovasiya sahibkarlığı subyektlərinin əsas istehsal fondlarının sürətli təzələnməsi və modernizasiyası.

Innovasiyalar təsərrüfat subyektlərinin istehsal və kommertiya məsələlərinin həlli vasitəsi kimi çıxış edirlər. Müəssisənin bu növ fəaliyyətinin həyata keçirilməsində maraqlı yeniliklərin reallaşdırılması prosesində alınan gələcək mənfəətin ölçüsü müəyyən edilir. Innovasiyalar adətən onların başa çatdırılması üzrə daha gec aşkara çıxarılan müddətli effekt gətirirlər. Odur ki, onların effektivliyinin xərclərin aşağı salınması əsasında müəyyən edilməsi üsulu heç də həmişə məqbul sayılmır.

Mülkiyyət formaları üzrə innovasiya bazarının strukturu müxtəlif təşkilati hüquqi formaya malik subyektlər arasında yeniliklərin mübadiləsini əks etdirir. Bu isə innovasiya sahibkarlığının stimullaşdırılması üzrə dövlət siyasətinin aşağıdakı əsas istiqamətlərini qabaqcadan müəyyən etməyə imkan verir:

- vəcür kapitalına malik kiçik innovasiyalı müəssisə və təşkilatlara dövlət köməyinə dair tədbirlər;
- dövlət sektorundan özəl sektora texnoloji transfer şərtləri;
- innovasiya sahibkarlığının normativ hüquqi tənzimlənməsi.

Innovasiya sahibkarlığının məqsədləri, həyata keçirilməsi üsulları, forma və müddətləri hər şeydən əvvəl ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin və bütövlükdə cəmiyyətin resurs imkanları ilə müəyyən olunmalıdır. Innovasiya sahibkarlığının gedişində təsərrüfat subyektləri tərəfindən secilən məqsədlərin məcmusu və onların həyata keçirilməsi fərz edilən üsullar yeniliklərin reallaşdırılması üzrə onların innovasiya siyasətini müəyyən edir. [44,s.78].

Innovasiya sahibkarlığının spesifik xüsusiyyətindən və ümumi iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq bazar münasibətlərinin iştirakçısı gözlənilən nəticəni təmin etməli olan maliyyə metodlarının məcmusunu müəyyən etməlidir. Innovasiya inkişafının stimullaşdırılması baş verən təşkilati xarakter və tədbirlərdə daha böyük effekt idarəetmə iyerarxiyasının bütöv səviyyələrində təşkilati tədbirlərin qarşılıqlı əlaqələndirilməsi zamanı əldə olunur. Bu sahibkarlığın həyata keçirilməsinin əlverişli olacağı şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Əlverişlilik dərəcəsi xalis mənfəətin ölçüsü ilə müəyyən oluna bilər. Əksər hallarda innovasiyanın kommersiya reallaşdırılmasının məqsədəuyğunluğu və onun iqtisadi effektivliyi sahibkar tərəfindən innovasiya məhsulunun satışı zamanı müəssisənin gəlirləri və müəssisənin öz istehsalında yeniliyin inhisar reallaşdırılmasından ala biləcəyi gəlirlərin əldə olunmamış məbləği arasında fərqi müəyyən etmək yolu ilə təyin edilir. Bu kəmiyyət bazarda konyuktur dəyişiklikləri şəraitində fasiləli xarakter daşıyır.

Innovasiya sahibkarlığının inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması dövlət idarəetmə orqanlarının vəzifəsi sayılır. Dövlətin innovasiya siyasəti cəmiyyətin sosial-iqtisadi strategiyası ilə müəyyən edilən məqsədyönlülükdən əlavə dünya bazarında milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi səviyyəsinin yüksəldilməsi vəzifələri ilə innovasiya prosesinə cəlb edilən bütün iştirakçıların maraqlarının uzlaşmasını təmin etməlidir.

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi subut edir ki, qlobal rəqabət şəraitində iqtisadiyyatın dayanıqlı artımı istehsala yeni texnologiya və

işləmələrin yüksək tətbiq səviyyəsi ilə şərtlənir. Bütün innovasiya cəhətdən aktiv olan ölkələrə xas olan ümumi cəhətləri aşağıdakı kimi ayırmaq olar:

1. Həm müəyyən innovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində, həm də bütövlükdə innovasiya sahibkarlığının inkişafında dövlətin güclü rolu;

2. İnnovasiya sahibkarlığının inkişafına kömək edən dayanıqlı hüquqi baza.

Xaricdə innovasiya sahibkarlığının stimullaşdırılmasının dolayı metodlarının təhlili göstərir ki, innovasiya inkişafının əsasında elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işləri üzrə vergitutma mexanizmlərinin reallaşdırılması vasitəsilə stimullaşdırıcı vergi sisteminin formalaşması sayılır. Xaricdə innovasiya proseslərinə kömək üzrə tədbirlərin və onların reallaşdırılması üçün istifadə olunan mexanizmlərin tətbiqi zamanı dövlət orqanlarının rəhbər tutduğu prinsiplər xeyli maraq doğurur. Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşıya qoyduğu tələblərə daha düzgün cavab verən metodlar aşağıdakılar sayılır:

1. Vergi stimullaşdırılması - elmi-tədqiqat və təcrübi konstruktor işlərinə xərclər ölçüsündə mənfəət vergisindən güzəştlər.

2. Aşağı dərəcələrlə mənfəətin tutulması.

3. Amortizasiya siyasəti vasitəsilə stimullaşdırma.

Xarici təcrübədə milli maraqlara çatmaq məqsədilə innovasiya sahibkarlığına kömək və onun dövlət stimullaşdırılması tədbirlərinin müxtəlifliyinə tez-tez rast gəlinir. Xarici ölkələrin təcrübəsində əsas nəticə ondan ibarətdir ki, iqtisadiyyatın yüksək aktivliyi elmi-texniki bazarda, milli prioritetlərin müəyyən edilməsində dövlətin aparıcı rolu ilə və stimullaşdırma mexanizmləri sistemi vasitəsilə dövlətin innovasiya inkişafı prosesinə fəal təsiri ilə təmin olunur. Belə ki, əgər yeni texnologiyada bütün istehsal sahələrinin texniki cəhətdən yenidən qurulması və innovasiya tətbiqinin fəallaşdırılması məqsəd sayılırsa, onda iqtisadiyyatın bütün sferalarına bərabər sürətdə yayılan ümumi qərarlar kifayətdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu halda əlavə güclü inkişafı hazırda da daha çox investisiya cəlbəediciliyinə malik sahələr alacaqdır. İnvestisiya üçün daha riskli olan yüksək texnologiyaya malik sahələr kifayət qədər investisiya sahələri

almadıqlarına görə gələcək inkişaf üçün zəruri maliyyə əsasına malik olmayacaqlar. Odur ki, innovasiya sahibkarlığının stimullaşdırılması sistemi iqtisadiyyat sahəsində dövlətin qarşıya qoyduğu iki məsələnin həllinə kömək etməlidir: innovasiya tətbiqinin ümumi aktivləşdirilməsi və dünya bazarına çıxış perspektivləri nəzərə alınmaqla iqtisadiyyatın yüksək texnoloji sektorlarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi.

Bütövlükdə əmtəə bazarlarında reallaşdırma probleminin kəskinləşməsi iş rəqabət səviyyəsinin artımı innovasiya bazarında təkliflərinin miqdarının yüksəlməsinə və əməliyyatların artmasına gətirib çıxarır. Ona görə də bazar şəraitində təsərrüfat subyektləri innovasiya sahibkarlığının effektivliyini yüksəltmək məqsədilə innovasiya sahibkarlığının müəssisənin strateji inkişaf məqsədləri ilə integrasiya etməlidir.

Strateji və innovasiya sahibkarlığının meydana çıxmasına təsərrüfat subyektlərinin idarəetmə sisteminin xarici mühit şəraitinin mürəkkəbləşməsinə doğru təkamül kimi baxmaq lazımdır. İnnovasiyanın tətbiqinə rəğmən qərar qəbul edərkən xarici mühitin təhlili, resursların yerləşdirilməsi və korporativ strategiya kimi strateji amilləri nəzərə almaq lazımdır. Yeni texnologiyaların inkişafı strateji qərarların qəbul edilməsi prosesində aktual istiqamət sayılır. Belə ki, strategiyanın reallaşdırılması, bir qayda olaraq, müəssisənin fəaliyyətində dəyişikliklərə, məsələn, yeni məhsulların işlənməsinə və bazara çıxarılmasına və ya yeni texnologiyaların mənimsənilməsinə gətirib çıxarır. Lakin hər hansı dəyişikliklər innovasiyalar sayılır. Beləliklə, hazırda innovasiyalar müəssisənin perspektiv inkişaf istiqamətlərini müəyyən edir və beləliklə də müəssisənin innovasiya və strateji fəaliyyəti bazarın inkişafı ilə tam integrasiya olunur.

Müəssisənin idarə olunması prosesində strateji və innovasiya menecmenti funksiyalarının ümumiləşdirilməsi əsasında və xarici bazar mühitinin, eləcə də məhsulun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üzrə bütün amillərin öz vaxtında uçotu vasitəsilə dünya iqtisadiyyatının effektivliyin əldə olunmasına əsaslanan innovasiya tipli inkişafa keçid meylləri nəzərə alınmaqla innovasiya(idarəetmə)

yönümlü idarəetmə statusunun yüksəldilməsi və onun funksional səviyyədə korporativ səviyyəyə keçirilməsi zəruridir. İqtisadi artım və inkişaf amili kimi yeni texnologiyaların rolunun gücləndirilməsi şəraitində innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması öz funksional vəzifə deyil ümumi strateji məqsəd olmalıdır.

Son illər Azərbaycanda elmi-tədqiqatlarda və texniki işləmələrə məsrəflər xeyli azaldılmışdır. Bu zaman elmi-tədqiqatlara və işləmələrə mövcud dövlət xərcləri kommersiya cəhətdən perspektivli tətbiqi tədqiqatların ziyanına olaraq etibarlı fundamental tədqiqatlara daha böyük kömək siyasətin prioritet istiqamətlərinə uyğun olub-olmamasından asılı olmayaraq mövcud elmi-tədqiqat institutlarının subsidiyalaşdırılmasına yönəldilmişdir. Beləliklə, elmi-tədqiqat və təcrübi konstruktor işlərinin dövlət maliyyələşdirilməsi daha çox müvafiq nəticələrin alınmasına deyil, elmi-tədqiqat təşkilatlarının mövcud infrastrukturuna kömək göstərilməsinə yönəldilmişdir[12,s.543].

Bütövlükdə mikro səviyyədə ölkə və regional innovasiya strategiyalarının reallaşdırılmasını təmin edən müəssisə səviyyəsində innovasiya sahibkarlığının inkişafını fəallaşdıran innovasiya mexanizmləri sistemi aşağıdakı 5 qrupda təsəvvür etmək olar:

1. İşlənmə və tətbiq mexanizmləri;
2. Təşkilati mexanizmlər;
3. Maliyyələşdirmə mexanizmləri;
4. Texnoloji transfert mexanizmləri;
5. İntellektual mülkiyyət müdafiəsi mexanizmləri.

Həmin mexanizmlər müəyyən ardıcılıqla hərəkət etməli, eləcə də öz aralarında razılaşdırılmalı və qarşılıqlı əlaqədə olmalıdırlar.

İnnovasiya mexanizmlərinin 1-ci qrupuna, yəni işləmələr və tətbiq mexanizmlərinə aşağıdakıları daxil etmək olar:

1. İnnovasiya qərarlarının axtarışı mexanizmləri;
2. İşləmə mexanizmləri;
3. Tətbiq mexanizmləri.

Axtarış mexanizmləri yeni ideyaların, texniki qərarların əmələ gəlməsinə, yeniliyin yaradılmasına yönəlmişdir. Bu mərhələ tətbiq üçün yararlı innovasiyaların yaradılması ilə bağlı gələcək proseslərin əsaslı təşkil edən zəruri innovasiya prosesi mərhələsidir [41,s.78].

İşləmə mexanizmləri ideyanın başa çatmış innovasiya yönümlü texniki qərarlara qədər ötürülməsi ilə əlaqədardır. Bunun üçün müvafiq olaraq intellektual, maddi və maliyyə resurslarının cəmlənməsi, eləcə də onların vaxta və məkana görə effektiv kombinasiyası zəruridir. İkinci qrup innovasiya fəaliyyətinin təşkilati mexanizmləri əmələ gətirir. Həmin mexanizmlər innovasiya proseslərini həyata keçirən strukturların formalaşmasına və yenidən təşkil olunmasına yönəldilmişdir. Bu cür formalaşma müxtəlif formalarda baş verə bilər ki, bunlardan da əsasları aşağıdakılar sayılır:

Yaradılma, udulma, yeni innovasiya inteqrasiyası və ayırma.

Müasir təsərrüfatçılıq şəraitində daha effektiv formalar aşağıdakılar hesab olunur:

1. Elmi-texniki təşkilatlar.
2. Bazar prinsipləri üzrə fəaliyyət göstərən matrisa strukturları və elmi-texniki təşkilatlar.
3. Daxili vencurlar.

Belə ki, elmi-texniki təşkilatların yaradılması xüsusilə iri məsələlər üçün xüsusilə vacibdir. Belə ki, onlar innovasiyaların mürəkkəb idarəetmə sistemində malikdirlər və reallaşdırılması qısa vaxt ərzində yüksək gəlirlərin alınmasını təmin etməli olan iri layihələrə yönəldilir. Çox vaxt bu səbəbdən həmin strukturlarda innovasiyaların miqdarı kiçik müəssisələrdə olduğu kimi çox deyil. Bu zaman iri müəssisələrin fəaliyyətində yeni istiqamətlərin reallaşdırılması məqsədi daşıyan yeni innovasiya bölmələri və struktur vahidləri yaratmaqla innovasiya sahibkarlığının effektivliyini xeyli yüksəltmək olardı.

Bəzi hallarda effektiv təşkilati mexanizmlər iri təsərrüfatçılıq subyektləri tərəfindən fəaliyyət istiqaməti baxımından bu müəssisənin maraqları dairəsinə

daxil olan kiçik innovasiya təşkilatlarının udulması ola bilər. Həmin mexanizm daha çox eyni vaxtlı xərclərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur, lakin, yeni məhsulla bazara çıxış müddətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə ixtisar olunmasına gətirib çıxarır. Bundan başqa innovasiya nailiyyətlərini birləşdirməklə sinergetik effektiv əldə etməyə imkan verir. Kiçik innovasiya təşkilatlarda udulmada maraqlıdırlar. Belə ki, onlar heç də öz fəaliyyətinin inkişafı üçün kifayət qədər vəsaitlərə malik olmurlar.

Udulma ilə tamamlanan mexanizm dedikdə uzunmüddətli müqavilə münasibətlərinin yaradılmasına əsaslanan iri müəssisələr və kiçik innovasiya təşkilatları arasında sıx əlaqələrin qurulması başa düşülür ki, bunların da məcmusunu bazar innovasiya integrasiyası adlandırırlar. Bu halda innovasiya təşkilatları öz müstəqilliklərini saxlasalar da iri təsərrüfatçılıq subyektinin bazar istehsal əlaqələri sferasına düşürlər.

Ayırma dedikdə müstəqil innovasiya müəssisələrinin yaradılmasını nəzərdə tutan təşkilati mexanizm başa düşülür. Bu cür fəaliyyəti təsərrüfat subyektinin əsas ixtisaslaşması ilə bağlı olmayan yeni fəaliyyət istiqaməti yaradıldığı zaman həyata keçirmək məqsədə uyğundur. Müasir şəraitdə innovasiya fəaliyyətinin daha effektiv təşkilati forması udulma proseslərinin və bazar innovasiya integrasiyasının əlaqələndirilməsi sayılır. İnnovasiya sahibkarlığının belə təşkilati forması yelpik forma sayılır. Onun mənasını təşkilat və müəssisədən ibarət təsərrüfat subyektlərinin innovasiya ətrafının yaradılmasından ibarətdir. Bu zaman udulma eləcə də bazar integrasiya təşkili prosesi başa çatmışdır. Üçüncü qrupa innovasiya sahibkarlığının maliyyələşdirmə mexanizmləri daxildir. Həmin mexanizmlər müəssisənin maliyyə resurslarının formalaşması üsullarını müəyyən edirlər və yeniliyin tətbiqində onların maraqlarının yüksəldilməsinə yönəldilir. Bu qrupda aşağıdakıları ayırmaq olar:

1. Kreditləşmə mexanizmləri.
2. Xüsusi kapitalın formalaşması mexanizmləri.

3. ETTKİ-yə xərclərin formalaşması mexanizmləri və onların maya dəyərinə aid edilməsi xarakteri.

4. Vergitutma ölçülərinin innovasiya fəaliyyətinin intensivliyi ilə uzlaşdırılması mexanizmləri.

Mövcud şəraitdən və innovasiya sahibkarlığının maliyyələşdirilməsinə təsərrüfat subyektinin xüsusi vəsaitlərinin miqdarından asılı olaraq bu və ya digər maliyyələşdirmə mexanizmlərinin tətbiqi məqsədə uyğun olur. Fikrimizcə həmin mexanizmlər, həm bir-birindən ayrılıqda, həm də bütövlükdə tətbiq oluna bilərlər. Qeyd edək ki, innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının əsas metodlarından biri vergi stimullaşdırılmasıdır.

Innovasiya sahibkarlığının stimullaşdırılması mexanizminin digər bir elementi texnoloji transfert mexanizmi sayılır ki, bunu da dövlət sektorunda işlənilib hazırlanmış texnologiyaların sahibkarlıq sektoruna verilməsi kimi müəyyən etmək olar. Belə bir mexanizmin vacibliyi onunla əlaqədardır ki, çoxlu kəşflər və vacib texniki qərarlar dövlət elmi-tədqiqat institutlarında alınır. Lakin, onların kommersiyalaşdırılması üçün əlavə xərclərin həyata keçirilməsi lazım gəlir. Həmin xərclər öz həcminə görə tədqiqat mərhələsində həyata keçirilmiş qoyuluşları xeyli ötürür. Belə ki, dövlət innovasiya tətbiqi bazasının maliyyələşdirilməsi üçün kifayət qədər vəsaitlərə malik olurlar. Onda həmin innovasiya tədqiqatlarının istehsalda istifadə imkanlarının sahibkarlıq strukturlarına verilməsi məqsədəuyğun sayılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ötürülən innovasiya texnologiyalarının xarakterindən asılı olaraq həmin ötürmənin müxtəlif formalarından istifadə oluna bilər.

Nəhayət, innovasiya sahibkarlığının effektiv stimullaşdırması intellektual mülkiyyətin müvafiq müdafiə mexanizmi olmadan mümkün deyildir. Bazar təsərrüfatı şəraitində həmin mexanizmə qoyulan əsas tələblər mövcuddur. Bu tələblər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. İnnovasiya sahibkarlığını həyata keçirən təsərrüfat subyekti tərəfindən texnoloji rentanın alınmasının təmin olunması.

2. Patentləşmə proseslərinin aşağı məsrəfliliyi və onun həyata keçirilməsi üçün güzəştli kreditlərin alınması imkanı.

3. İnnovasiya məhsulları və texnologiyaları istehsalının təşkili üçün lisenziyaların alınması zamanı dövlət strukturlarının köməyi.

İnnovasiya sahibkarlığının stimullaşdırılması mexanizmlərinin yuxarıda qeyd edilən sisteminin əməli olaraq reallaşdırılması innovasiya texnologiyaları tətbiq edən, yeni məhsul və xidmətlər yaradan müəssisələrin inkişafının effektivliyinin yüksəldilməsinə kömək edəcəkdir.

Bu zaman innovasiya sahibkarlığının həyata keçirilməsi prosesi aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- -innovasiya yönümlü inkişaf retrospektiv təcrübəyə əsaslanmalıdır;
- innovasiya vaxta görə dəqiq yönümlü olmalı və bu ya digər sahədə konkret əhəmiyyət kəsb etməlidir;
- innovasiya məhsulu konkret tələbatın ödənilməsinə yönəldilməlidir;
- innovasiya imkanları mənbəyinin aşkara çıxarılmasının, onların münasibətləri iştirakçıları üçün rolunun və əhəmiyyətinin müəyyən edilməsinin əsasında tədqiqat obyektinin fəaliyyətinin hər tərəfli təhlili dayanmalıdır;
- effektiv innovasiya yönümlü inkişafa innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesinin dəqiq təşkili kömək etməlidir;
- innovasiya məhsulunun istehsalı zamanı müəyyən edici amil istehlakçının təklif olunan innovasiyaya reaksiyası olmalıdır;
- innovasiya məhsulunun sadəliyi və onun istifadəsinin yönümlüyü innovasiyanın effektivliyinin yüksəlməsinə kömək edəcəkdir;
- innovasiya sahibkarlığının effektiv inkişafı gələcəkdə səmərəsiz qərarların qəbulu ehtimalını aşağı salmağa imkan verəcəkdir;
- innovasiya tətbiqinin məqsədli istiqaməti təsərrüfat subyekti tərəfindən liderliyin əldə olunması strategiyasının tətbiqi zəruriliyini müəyyən edir;

– innovasiya onun bazara çıxışı və istehlakçılar tərəfindən rəğbətlə qarşılandığı hallarda mütərəqqi sayılır.

Bununla əlaqədar olaraq, ölkəmizdə innovasiya sahibkarlığının inkişafının effektivliyini yüksəltməyin əsas istiqamətlərini formalaşdırarkən aşağıdakı müddəaları nəzərə almaq zəruridir:

1. İnnovasiyaların əmələ gəlməsini müəyyən edən amillər çoxsaylıdır, yekcins deyildir və birmənalı deyildir, ona görə də innovasiya fəaliyyəti təsadüfilik prinsipinə əsaslanır.

2. Yenilik problemin həlli üsulu kimi onun həlli üzrə cəhətlərin vaciblik və sürətlilik dərəcəsindən asılıdır.

3. Toplanmış təcrübə uğurlu innovasiya fəaliyyətinin ən vacib amili sayılır.

Bazar şəraitində innovasiya sahibkarlığının stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi prosesində zəruri olan cəhət təkcə qəbul edilən idarəetmə qərarlarının optimallaşdırılması deyil, həm də bazar münasibətlərinin bütün iştirakçılarının fəaliyyətinin hüquqi təminatıdır. İnnovasiya sahibkarlığının stimullaşdırılması üzrə normativ-hüquqi bazanın islahatlaşdırılması innovasiya fəaliyyətinin inkişafı prosesində mövcud neqativ meyilləri aradan qaldırmağa və cari və strateji məsələlərin effektiv həlli üçün zəruri şərait yaratmağa imkan verir. Hazırda normativ-hüquqi tənzimlənmə təsərrüfat subyektlərinin inkişafını xeyli dərəcədə ləngidir və onların differensiasiyasının güclənməsinə kömək edir. Nəticədə toplanmış innovasiya potensialı bütövlükdə makroiqtisadi sistemdə zəruri rəqabət üstünlüklərini formalaşdırmağa imkan vermir. Bu isə makro səviyyədə ölkənin formalaşmaqda olan imicinə neqativ təsir göstərir.

3.2. Sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin perspektivləri

İnvestisiya siyasəti sahəsində əsas vəzifə iqtisadiyyatın bütün sahələrinə investisiya qoyuluşu imkanlarının genişləndirilməsi və daha əlverişli investisiya mühitinin təmin edilməsi məqsədilə bütün investorlar üçün azad rəqabət mühitinin yaradılmasından və sahədə mövcud normativ-hüquqi bazanın

təkmilləşdirilməsindən ibarətdir. Regionların inkişafına dair yeni Proqramda qeyd olunduğu kimi, qarşıdakı illərdə özəlləşdirməyə açılmış müəssisələrdə şəffaf və səmərəli özəlləşdirmə prosesinin həyata keçirilməsi davam etdiriləcəkdir. Qeyri-neft sektorunda müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi istiqamətində məqsədyönlü işlər həyata keçiriləcək, müasir istehsal avadanlıqlarının idxalı təşviq ediləcəkdir [3].

Dövlət investisiya siyasəti yeni iş yerlərinin yaradılmasına, infrastruktur obyektlərinin etibarlı istismarının təmin edilməsinə, insan kapitalının inkişafı və vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi kimi prioritetlərin həyata keçirilməsinə yönəldilməlidir.

Məşğulluq siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri yeni iş yerlərinin yaradılmasını məhdudlaşdıran amillərin aradan qaldırılması və məşğulluq səviyyəsinin artırılmasını stimullaşdıran şəraitin yaradılmasıdır. Bu baxımdan sahibkarlığın, əsasən, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş tədbirlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qarşıdakı illərdə məşğulluq siyasətində əsas məqsəd əmək ehtiyatlarından daha dolğun istifadə etməklə əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsindən ibarət olacaqdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- sahibkarlığın, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün daha münbit şəraitin yaradılması;
- məşğulluğun səmərəli inkişafını təmin edən investisiya fəallığının dəstəklənməsi;
- işaxtaran və işsiz vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, qeyri-formal əmək münasibətlərinin leqallaşdırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- əmək bazarında tələb və təklif arasında dinamik uyğunluğun gücləndirilməsinə yönəldilmiş infrastrukturun təkmilləşdirməsi;

– kadr hazırlığı sisteminin, o cümlədən peşə hazırlığı və ixtisasartırma şəbəkələrinin fəaliyyətinin dinamik inkişaf edən əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması.

Sahibkarlığın inkişafı ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası baxımından həyata keçirilən dövlət siyasətinin aparıcı istiqamətlərindən birini təşkil edəcəkdir. Bu siyasət iqtisadiyyatın bütün sahələrində, xüsusilə prioritet inkişaf sahələrində işgüzar fəaliyyət üçün normativ-huquqi, təşkilati və maliyyə təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəldiləcəkdir [2]. Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından sahibkarlıq sahəsində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

– sahibkarlığın dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının sürətləndirilməsi, ixrac potensialının artırılmasında və cəmiyyətin sosial problemlərinin həllində KOS-un rolunun gücləndirilməsi;

– sahibkarlıq fəaliyyətinin sahə, regional və texnoloji baxımdan strukturunun optimallaşdırılması;

– kiçik, orta və iri müəssisələr arasında qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlığın, o cümlədən istehsal-kooperasiya əlaqələrinin genişləndirilməsi;

– sahibkarlığın dəstəklənməsinin müasir təşkilati modellərinin yaradılması, o cümlədən sahibkarlar üçün məsləhət xidməti, informasiya təminatı, marketing xidməti və sair strukturların yaradılmasının davam etdirilməsi;

– ticarət yarımkaşalarının yaradılması;

– yerli iqtisadiyyatın yönümünü nəzərə almaqla rayonlarda işsizlər üçün kadrların peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsi mərkəzlərinin yaradılması;

– sahibkarlıq fəaliyyətinə müdaxilələrin qarşısının alınması.

1993-cü ildən etibarən Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonrakı ilk illərdə Azərbaycanın üzləşdiyi ağır siyasi və iqtisadi böhranı aradan qaldırmaqla yanaşı, ölkədə sərbəst bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə əsaslanan milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasına, ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi sabitliyin təmin

olunmasına, dinamik inkişafa imkan vermişdir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkədə aparılan islahatlar daha geniş vüsət almış və sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində keyfiyyətcə yeni - davamlı inkişaf mərhələsinə keçidin təməli qoyulmuşdur. Yeni mərhələnin əsas hədəfi iqtisadi səmərəlilik, sosial ədalətlik və ekoloji təhlükəsizlik prinsiplərini rəhbər tutmaqla, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli integrasiyası əsasında uzunmüddətli perspektivdə ölkədə əldə olunmuş dinamik sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etməkdən ibarətdir [1].

Ölkədə sahibkarlığın inkişafı məqsədilə biznes mühitinin daim yaxşılaşdırılması, bu sahədə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, yerli və xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların, idarəetmə təcrübəsinin cəlb edilməsi və bu yolla yüksək keyfiyyətli, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsal edilməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritetlərindəndir.

Hazırda əsas hədəfimiz milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli integrasiyası, qeyri-neft sektorunun, sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi əsasında ölkədə əldə olunmuş dinamik inkişafın davamlılığını təmin etməkdir.

Sahibkarlığa dövlət himayəsinin sistemli şəkildə həyata keçirilməsi, sahibkarlara dövlət dəstəyi tədbirlərinin səmərəsinin yüksəldilməsi bu sahədə mühüm nailiyyətlərin əldə edilməsinə şərait yaratmışdır. Dövlət-sahibkar münasibətləri inkişaf etdirilmiş, sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Sahibkarların hüquqlarının müdafiəsinin işlək mexanizmləri yaradılmış, onların tətbiqi nəticəsində müdaxilə halları azalmışdır. Sahibkarlığın məsləhət, informasiya təminatının gücləndirilməsi və işgüzar əlaqələrinin inkişafı istiqamətində mütəmadi tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Bununla yanaşı, sahibkarlığa dövlət maliyyə köməkliyi mexanizmi yaradılmış və bu mənbə hazırda kiçik və orta

sahibkarların maliyyə vəsaitlərinə olan tələbatının ödənilməsinin real mənbəyi kimi çıxış edir.

Sahibkarlığın inkişafı sahəsində qəbul edilmiş normativ-hüquqi sənədlər, sahibkarlığa dövlət maliyyə mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsi iş adamlarında özünəinam hissini artırmış, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, xüsusilə də regionlarda yeni sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətə başlamasına təkan vermişdir.

Ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafına, biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına dövlət tərəfindən daima qayğı göstərilməkdədir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin “bir pəncərə” prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında” 2007-ci il 25 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə vahid dövlət qeydiyyatı orqanı Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi müəyyən edilmiş və 2008-ci il 1 yanvar tarixindən onun tətbiqinə başlanılmışdır.

Ölkədə əlverişli biznes mühitinin yaradılması istiqamətində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və onun tətbiqi sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edilməkdədir. Bunun nəticəsində sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatında “bir pəncərə” sisteminin tətbiqi ilə bağlı Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası vasitəsilə dünya təcrübəsi öyrənilərək onun tətbiqinə başlanılmış və biznesə başlama müddəti 3 günədək azaldılmışdır.

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında “bir pəncərə” prinsipinin tətbiqi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidenti 2008-ci il 11 noyabr tarixində Fərman imzalamışdır. Fərmana əsasən, Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında “bir pəncərə” prinsipi üzrə vahid dövlət orqanının səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinə həvalə olunmuş və onun ölkəmizdə 2009-cu ildən tətbiqinə başlanmışdır.

Ötən illər ərzində sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən prosedur və qaydalar xeyli liberallaşdırılmış, sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımı mexanizmi işə salınmış, ölkədə ixrac rüsumları ləğv edilmiş, idxalda rüsumların 15%-lik maksimal həddi müəyyənləşdirilmiş, sahibkarların hüquqlarının müdafiəsinin işlək mexanizmləri yaradılmış, sahibkarlıq subyektlərinin dövlət qeydiyyatına alınması prosedurları sadələşdirilmişdir.

Ölkənin makroiqtisadi, eyni zamanda sahibkarlıq sektorunun inkişafı göstəricilərinin dinamikası həyata keçirilən iqtisadi islahatların uğurlu nəticələrinin əyani təsdiqidir. Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında və onun əsasını təşkil edən sahibkarlığın inkişafı sahəsində müşahidə edilən pozitiv meyllər daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. 2003-cü ildən etibarən Ümumi Daxili Məhsulun dinamik artımı təmin edilmişdir.

Ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi, torpaq islahatlarının həyata keçirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində dövlət tərəfindən həyata keçirilən geniş həcmli tədbirlər nəticəsində özəl sektorun ÜDM-dəki payı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. ÜDM-də özəl sektorun payı 2003-cü ildə 74% təşkil edirdisə, həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində 2014-cü ildə bu göstərici 88%-ə çatmışdır.

Aqrar sektor, sənaye, ticarət, mehmanxana və iaşə xidməti, tikinti, nəqliyyat, rabitə kimi istehsal və xidmət sahələrində qeyri-dövlət bölməsinin payı 70-99% arasında dəyişir. Məşğulluğun 69,3%-i özəl sektor tərəfindən təmin edilir.

Ölkəmizdə formalaşdırılmış və beynəlxalq standartlara cavab verən qanunvericilik bazası sürətli iqtisadi inkişafı dəstəkləmiş, konkret proqramlar vasitəsilə əsas sosial-iqtisadi inkişaf məqsədlərinə nail olunmuşdur. Keçən müddətdə ölkəmizdə investorların hüquq və mənafelərinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, yerli və xarici sahibkarlara eyni iş şəraitinin yaradılması, əldə edilmiş mənfəətdən maneəsiz istifadə olunması ilə bağlı əhəmiyyətli tədbirlər görülmüşdür. Azərbaycanda mənfəətin başqa valyutalara konvertasiya edilməsi, xarici ölkələrə köçürülməsi, yaxud reinvestisiya edilməsi ilə bağlı bütün

məhdudiyyətlər ləğv edilmiş, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında vahid valyuta məzənnəsi formalaşmışdır.

Hazırda bu sahədəki siyasət sahibkarlığa dövlət himayəsinin sistem şəklində həyata keçirilməsinin, sahibkarlara dövlət dəstəyi tədbirlərinin səmərəsinin yüksəldilməsinin təmin edilməsinə yönəldilmişdir. Bu strateji xəttin reallaşdırılması istiqamətində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilməkdədir.

Bununla yanaşı, iqtisadiyyatın qeyri-neft sahələrinin inkişafına, bu sahələrdə mövcud müəssisələrin maddi və texnoloji bazasının yeniləşdirilməsinə investisiya qoyuluşunun təşviqi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2006-cı il 30 mart tarixli sərəncamı ilə “Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti” yaradılmışdır. Artıq şirkət fəal şəkildə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı qarşısına qoyulmuş vəzifələrin icrasını uğurla davam etdirir. Belə ki, sement istehsalı, gəmiqayırma şirkətinin yaradılması, qida məhsullarının emalı, logistika və digər sahələrdə layihələrin həyata keçirilməsi ilə bağlı konkret addımlar atılmaqdadır. Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti xarici investorlar üçün Azərbaycana körpü və etibarlı tərəfdaş qismində çıxış edir [1,15].

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan bu gün dünya iqtisadi sistemində integrasiyanı özünün prioritetlərindən biri hesab edir və beynəlxalq maliyyə institutları ilə, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığını sürətlə genişlənir. Bundan əlavə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvolma üzrə danışıqlar davam etdirilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 sentyabr 2002-ci il tarixli 790 sayılı “Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında” Fərmanının 6-cı bəndinə əsasən dövlət orqanları tərəfindən (vergi orqanları istisna olmaqla) sahibkarlıq subyektlərində yoxlamaların müəyyən edilmiş hallarda və qaydada Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin nümayəndəsinin iştirakı ilə həyata keçirilməsi müəyyən olunmuşdur.

Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada sahibkarlıq subyektlərində yoxlama aparmaq səlahiyyəti olan dövlət orqanı yoxlanılacaq

sahibkarlıq subyektinin adını, yerləşdiyi yeri, yoxlamanın keçirilmə vaxtını və məqsədini göstərməklə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə məktubla müraciət etməlidir.

Ötən illər ərzində dövlət orqanları tərəfindən (vergi orqanları istisna olmaqla) sahibkarlıq subyektlərində yoxlamaların aparılması üçün İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin nümayəndəsinin ayrılması barədə nazirliyə müraciətlər daxil olmuş və həmin yoxlamalarda Nazirliyin nümayəndəsinin iştirakı təmin edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında” 2002-ci il 28 sentyabr tarixli 790 nömrəli Fərmanının 11-ci bəndinə əsasən, sahibkarların hüquqlarının qorunmasının mühüm mexanizmlərindən biri də sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektlərin Nəzarət Kitabçası ilə təmin edilməsi, yoxlamalarla bağlı həmin kitabçalarda olan qeydlərin təhlil edilərək bu barədə ildə iki dəfə, eləcə də sahibkarların fəaliyyətinə mane olan qanunsuz müdaxilə edənlər haqqında operativ əlaqə sistemi vasitəsilə daxil olan məlumatlar üzrə görülmüş tədbirlərin nəticəsi barədə mütəmadi olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinə məlumat verilməsidir. Fərmanda qeyd edilmiş bu bəndin icrası Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə tapşırılmış və ölkədə sahibkarlıq subyektlərinə Nəzarət Kitabçasının paylanması təmin edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin ölkədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin “Nəzarət Kitabçası” ilə təminatının sadələşdirilməsi, o cümlədən bu kitabçaların sahibkarlıq subyektlərinə əvəzsiz olaraq verilməsinin təmin edilməsi ilə bağlı 2008-ci il 11 avqust tarixli, 180 nömrəli Qərarına əsasən Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi sahibkarlıq subyektlərini, onların filial və nümayəndəliklərini, rəsmi müraciətlər əsasında və aidiyyəti dövlət orqanları vasitəsilə əvəzsiz olaraq “Nəzarət kitabçası” ilə təmin edir. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi ilə Vergilər Nazirliyinin birgə razılaşmasına uyğun olaraq “Nəzarət kitabçası”nın “bir pəncərə” prinsipi üzrə sahibkarlıq subyektlərinin dövlət qeydiyyatı zamanı sahibkarlara təqdim edilir. Prezident İlham Əliyev Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların

dayandırılması haqqında 2015-ci il noyabrın 1-dən qüvvəyə minən qanun imzalayıb. Qanunda bildirilir ki, Azərbaycan Respublikası ərazisində sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamalar 2 il müddətinə dayandırılır.

Sahibkarlığın inkişafı istiqamətində aparılan əhəmiyyətli işlərdən biri də ölkədə sahibkarlığın inkişafının yeni təşkilati-iqtisadi modellərinin, xüsusi iqtisadi zonaların, sənaye şəhərciyinin və biznes inkubatorların yaradılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərdir.

Yerli və xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatının inkişafına cəlb edilməsi, investisiya mühitinin daha da təkmilləşdirilməsi, yeni rəqabətqabiliyyətli və səmərəli istehsal və xidmət sahələrinin təşkilinin dəstəklənməsi məqsədi ilə Azərbaycanda xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması sahəsində mühüm işlər görülmüşdür. Belə ki, ən yaxşı beynəlxalq təcrübə öyrənilmiş və onun ölkəmizdə tətbiqi üçün ilk olaraq normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirilmişdir. “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2009-cu il 14 aprel tarixli, 791-IIIQ nömrəli Qanunu qüvvəyə minmiş və onun tətbiqi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 3 iyun tarixli, 101 nömrəli Fərmanı imzalanmışdır. Artıq Azərbaycanda xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması ilə bağlı zəruri olan normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması istiqamətində işlər yekunlaşmaq üzrədir. Hazırda prioritet istiqamətlərə uyğun olaraq xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və yerləşəcək ərazilərin müəyyən edilməsi istiqamətində təklif hazırlanır.

Sahibkarlığın dəstəklənməsinin təşkilati modellərindən biri olan sahibkarlığın biznes mərkəzlərinin yaradılması istiqamətində ardıcıl iş aparılmaqdadır. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin strukturuna daxil olan Bakı Biznes Tədris Mərkəzi artıq ölkədə fəaliyyət göstərən sahibkarların maarifləndirilməsi məqsədilə həm ölkədə və həm də xaricdə bir sıra seminarlar və təlim proqramları həyata keçirmişdir. Sahibkarların maariflənmə səviyyəsinin yüksəldilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin təbliği məqsədilə yaradılan Bakı Biznes Tədris Mərkəzinin regional biznes mərkəzləri sahibkarlara müvafiq məlumat və

məsləhət xidmətləri göstərir. Artıq belə biznes tədris mərkəzləri Gəncə, Lənkəran, Şəki, Mingəçevir, Göyçay şəhərlərində və Qazax rayonunda yaradılmışdır.

Sahibkarların işgüzar əlaqələrinin inkişafının dəstəklənməsi istiqamətində həm ölkənin daxilində, həm xaricində mütəmadi olaraq mühüm iqtisadi tədbirlər, o cümlədən biznes forumlar, sərgilər, seminar və konfranslar təşkil olunur. Bu tədbirlərin keçirilməsi istər ölkənin biznes mühitinin və iqtisadi potensialının təbliği, istərsə də yerli sahibkarların işgüzar əlaqələrinin inkişafı və xarici təcrübənin öyrənilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsinin sistemli şəkildə həyata keçirilməsini gücləndirmək, sahibkarlara dövlət dəstəyi tədbirlərinin səmərəsini yüksəltmək, sahibkarlar tərəfindən İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin səlahiyyətlərinə aid olan məsələlərə dair edilən müraciətlərin cavablandırılmasında sistemlilik yaratmaq və operativliyə nail olmaq, bununla da sahibkarlıq subyektlərinin lazımı iqtisadi və hüquqi informasiya ilə təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin Telefon Məlumat Mərkəzi yaradılmışdır. İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin Telefon Məlumat Mərkəzi tərəfindən göstərilən xidmət ölkəmizin bütün ərazisini əhatə edir. Hazırda xaricdən və ölkənin istənilən ərazisindən, o cümlədən mobil operatorlardan pulsuz olaraq sahibkarlığın inkişafına dair məlumatları bu mərkəzdən almaq mümkündür.

Bununla yanaşı, əhalinin həyat səviyyəsini ildən-ilə yaxşılaşdırmaq, iqtisadiyyatın həm sahəvi, həm də regional baxımdan tarazlı inkişafını təmin etmək, özəl sektorun formalaşması və inkişafı prosesini sürətləndirmək məqsədilə bir sıra istiqamətlərdə proqramlar həyata keçirilməkdədir. Ümumilikdə müxtəlif sahələr üzrə 100-dən çox konsepsiya, dövlət proqramı və digər irimiqyaslı sənədlər qəbul edilmişdir. İqtisadiyyatın diversifikasiyası ilə bağlı nəzərdə tutulmuş tədbirlərin sistemli və ardıcıl reallaşdırılması üçün dövlət başçısının müvafiq fərman və sərəncamları ilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”,

“2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhəlinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” və bir sıra sahəvi inkişaf proqramları təsdiq edilmiş və hazırda bu proqramların icrası istiqamətində işlər həyata keçirilməkdədir.

Nəticə və təkliflər

1. Bazar şəraitində innovasiya sahibkarlığının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, iqtisadi funksiyanı yerinə yetirir, başqa sözlə desək, milli və beşxalq səviyyədə istehsal təcrübəsinin yayılmasına kömək etməklə kommersiya və qeyri-kommersiya mübadiləsinə elmi-texniki nailiyyətləri cəlb edir. İnnovasiya sahibkarlığının belə bir mühüm fərqləndirici xüsusiyyəti innovasiya bazarı subyektlərinin ikili rolu sayılır. Bu isə ondan ibarətdir ki, innovasiya məhsulunun istehsalçıları olan müəssisələr eyni vaxtda bu cür məhsulların istehsalçıları bazarında elmi-texniki məhsulların alıcıları, eləcə də istehlakçılarla qarşılıqlı əlaqədə innovasiya məhsulunun satıcıları sayılırlar. Öz növbəsində innovasiya məhsulunun satıcıları arasında rəqabət mübarizəsi innovasiya müəssisələrinin rəhbərlərini istehsalın texniki səviyyəsini və ya göstərilən xidmətlərin səviyyəsini yüksəltməyə, keyfiyyəti yaxşılaşdırmağa, istehsal xərclərini aşağı salmağa və fəaliyyət effektivliyinin yüksəltməyə can atmağa sövq edir. Nəticədə innovasiya bazarında rəqabət müəssisənin innovasiya fəaliyyətinin inkişafını stimullaşdırır.

2. Hazırda Azərbaycanda innovasiya bazarı aşağıdakı meyllərlə səciyyələnir:

- innovasiya tədqiqatlarının reallaşdırılması üçün kifayət qədər maliyyə resurslarının olmaması;
- innovasiya bazarı təkcə innovasiya məhsulu ilə deyil, həm də təşkilat, kollektiv və ayrı-ayrı mütəxəssislərin dəstindən, potensial olaraq innovasiya sahibkarlığını həyata keçirməyə qabil mütəxəssislərdən ibarətdir;
- innovasiya sahibkarlığının inkişafı zamanı vençur kapitalının istifadəsində məhdudiyyət mövcuddur;
- innovasiya sahibkarlığı subyektlərinin büdcə maliyyələşdirilməsi prioritetlərinin mövcud formalaşma sistemi effektiv sayılmır;
- milli innovasiya sisteminin inkişafının baza komponenti kimi fundamental elmin qiymətləndirilməməsi müşahidə olunur;

– respublika büdcəsinin vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilən tətbiqi tədqiqatların böyük miqdarı daxili və xarici bazarlarda tələb perspektivlərinə malik deyillər;

– dövlət tərəfindən elmi-texniki inkişafın müəyyən prioritetlərinin reallaşdırılması mexanizmləri səmərəsizdir;

– innovasiya sahibkarlığının həyata keçirilməsi üçün inkişaf etmiş normativ və qanunvericilik bazası olmaması, eləcə də birbaşa və dolaylı mexanizmlər daxil olmaqla ona dövlət köməyi tədbirlərinin nisbətən azlığı;

– ayrı-ayrı icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən maliyyələşdirilən elmi-tədqiqat və təcrübi konstruktor işləri arasında ümumi koordinasiyanın olmaması;

– elmi təşkilatlar təhsil müəssisələri və istehsal müəssisələri arasında kooperasiya əlaqələrinin zəifliyi;

– innovasiya sferasının aşağı informasiya şəffaflığı;

– kiçik innovasiya sahibkarlığının aşağı inkişaf səviyyəsi;

– hazırda tətbiq olunan güzəştlər bütövlükdə iqtisadiyyatın sahələrində innovasiya sahibkarlığını stimullaşdırmır və milli texniki innovasiyaların tətbiqində marağın yaradılmasına elmə kapital axınına və təşkilatlarda innovasiya sahibkarlığının həyata keçirilməsinə kömək etmir;

– respublikanın və onun ayrı-ayrı regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının formalaşmasında komplekslik prinsipi gözlənilmir.

3. Innovasiya mexanizmləri üç əsas səviyyədə: makrosəviyyədə, regional səviyyədə və müəssisə səviyyəsində həyata keçirilə bilər. Makrosəviyyədə üç əsas vəzifə yerinə yetirilir:

– dövlət innovasiya strategiyası formalaşdırılır;

– bütövlükdə iqtisadiyyat üçün əlverişli innovasiya mühiti yaradılır;

– dövlət innovasiya proqramları reallaşdırılır.

Regional səviyyədə də analogi vəzifələr, lakin ayrı-ayrı regionların xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla həll edilir. Makro və regional səviyyələr

innovasiya proseslərinin müəssisə səviyyəsinə intensiv yol açması üçün müvafiq şərait yaradır.

4. İnnovasiya sahibkarlığının stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi prosesində təkcə mövcud xüsusiyyətləri, ayrı-ayrı innovasiya yönümlü təsərrüfat subyektləri tərəfindən, eləcə də bütövlükdə ölkənin xalq təsərrüfatı tərəfindən indiyə qədər toplanmış potensialı deyil, həm də bazar münasibətləri iştirakçılarının gələcək effektiv inkişafı üçün formalaşdırılan şəraiti nəzərə almaq lazımdır. Yaradılacaq mexanizmin əsasında müasir təsərrüfatçılıq şəraitinə cavab verən prinsiplər dayanmalıdır.

5. Məqsədyönlülük prinsipi verilmiş inkişaf parametrləri əsasında bazar proseslərinin inkişafı üçün zəruri şərait formalaşdırmağa imkan verir. Daha böyük nəticələr əldə etmək üçün elə strateji orientirlərin nizamlanması aparılmalıdır ki, məhz bu orientirlər makroiqtisadi sistemə beynəlxalq bazarda daha rəqabətqabiliyyətli olmağa imkan versinlər.

6. İnnovasiya sahibkarlığının stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi zamanı komplekslik prinsipinin reallaşdırılması prosesində elə kompleks məqsədli oriyentirlərin müəyyən edilməsi əsaslandırılmış hesab olunur ki, bunlar innovasiya inkişafı həyata keçirilən dövlət və təsərrüfat subyektlərinin qarşılıqlı təsirinin effektivliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin reallaşdırılması nəticəsində əldə olunmalıdırlar. Komplekslik prinsipinin reallaşdırılması hakimiyyətin müxtəlif səviyyələrində qəbul edilən idarəetmə qərarlarının razılaşdırılmasını tələb edir.

7. İnnovasiya sahibkarlığının stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi prosesində elmlilik prinsipini təsərrüfat subyektlərinin mövcud fəaliyyət xüsusiyyətlərinin elmi qiymətləndirmə metodlarının tətbiqi zəruriliyini tələb edir. Elmlilik prinsipi idarəetmə iyerarxiyasının bütün səviyyələrində müasir idarəetmə metodlarından istifadəni nəzərdə tutur ki, bu da qeyd olunan məqsədli oriyentirlərin reallaşmasına kömək edəcəkdir. Elmlilik prinsipi innovasiya sahibkarlığının stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi prosesində

dövlət və bazar münasibətləri iştirakçılarının qarşılıqlı təsirinin genişləndirilməsinə kömək edəcəkdir.

8. Variativlik prinsipi idarəetmə prosesinin ayrı-ayrı fazalarının səmərəli tərkibini müəyyən etməyə imkan verir və qarşıya qoyulmuş məqsədli oriyentirlərə nail olmağa və onların əldə olunması üçün müxtəlif istiqamətlərin işlənməsinə müxtəlif yanaşmaların formalaşmasını nəzərdə tutur. İnnovasiya sahibkarlığının stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi prosesində variativlik prinsipinin reallaşdırılması təkcə sərf olunmuş maliyyə, maddi, müvəqqəti, maliyyə resurslarının miqdar qiymətləndirmələrinə deyil, həm də tətbiq edilən tədbirlərin səmərələşdirilməsi zamanı sistemli və kompleks yanaşmaya əsaslanmalıdır. Bütövlükdə variativlik prinsipi təsərrüfat subyektlərinin, fəaliyyət sahələri və sferalarının, ərazi vahidlərinin, bütövlükdə ölkənin xalq təsərrüfatının sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin yüksəldilməsi üzrə alternativ istiqamətlərin mövcudluğu zamanı həm cari vaxt dövründə, həm də strateji perspektivdə qarşıya qoyulmuş məqsədli oriyentirlərə çatmağa imkan verən daha səmərəli qərarlar qəbul etməyə imkan verir.

9. İnfrastruktur təminatı prinsipi bazar münasibətləri iştirakçılarının innovasiya aktivliyinin artımı üçün zəruri şəraiti yaratmağa imkan verir. Bunun üçün bazarın müasir tələblərinə cavab verən bütün innovasiya fəaliyyəti iştirakçıları arasında qarşılıqlı əlaqələrin nizama salınması zəruriliyi ön plana keçir. Müasir şəraitdə infrastruktur təminatı prinsipinin reallaşması innovasiya inkişafına kömək etməlidir. Bu prinsipin reallaşdırılması dövlətin üzərinə qoyulmalıdır. Bununla dövlət zəruri infrastruktur obyektlərin yaradılması prosesini tənzimləyərək, onların effektiv istifadəsini təmin edə və maliyyə təminatı məsələlərini nəzarətdə saxlaya bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ildə fəaliyyəti haqqında hesabat. Bakı: "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2015, 508 s.
2. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı.
3. "Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 4 may tarixli 255 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
4. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi (Y.Şalıyev, A.Bəşirov) – "Azərbaycanda sahibkarlıq", Çarşıoğlu, 2004.
5. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası xəbərləri "İnnovasiya bülleteni" N:001, Bakı 2012 .
6. "Antiinhisar fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı, 1994.
7. "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1995.
8. "Azərbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Haqqında Hesabat" 2003, BMT İP, <http://www.un.az.org/undp>. 11
9. Atakişiyev M.C., Süleymanov Q.S. "İnnovasiya menecmenti", Bakı, 2004.
10. Abbasov A.B "Biznesin əsasları" Bakı 2005.
11. Biznesin əsasları. Dərslik. Prof. A.B. Abbasovun ümumi redaktəsi ilə. Bakı, "Nurlan", 2005, 656 s.
12. Əliyev İ. İ., Heydər Əliyev yolu: Azərbaycan inkişafının yeni mərhələsində, Bakı, Azərbaycan, 2007, s.862..
13. Əliyev N.C., Daşdəmirov M.Ə, Mirzəyev V.S. İnvestisiya layihələrinin təhlili. Bakı, 2003, 182 s.
14. Əliyev R.B., Novruzov N.A., Məmmədov M.A. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi. Bakı: 2003, 432 s.
15. Əliyev T.N. Azərbaycanın kimya və neft-kimya sənayesində investisiya-in-

novasiya meylinin gücləndirilməsinin zəruriliyi. Qloballaşdırma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya iqtisadi və beynəlxalq münasibətlər II Beynəlxalq konqresi. 02-05 may, 2007.

16. Əliyev Ü.Q. Keçid dövrünün milli iqtisadi problemləri. Bakı, 2008.

17. Əliyev Ü.Q. İqtisad elminin aktual problemləri. Bakı, 2013.

18. Əhmədov M.A. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması. Bakı, Azərənəşr, 2003, 520 s.

19. Əliyev T.N , Babayev L.B ”Regional innovasiya sisteminin təşkili və idarə edilməsi” Bakı 2013

20. Əzizova G.A “Dövlətin investisiya –innovasiya siyasəti”. Bakı-2012

21. Hacıyev Ş.H. Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf strategiyası yeni mərhələdə. Heydər Əliyev “İqtisadi inkişaf strategiyasının təntənəsi.” Bakı – 2008.

22. Hüseynov T.Ə. Müəssisənin iqtisadiyyatı. Bakı: Azərənəşr, 2005, 560 s.

23. Hüseynov F.İ. İqtisadi nəzəriyyənin əsas prinsipləri. Bakı, 2015.

24. İqtisadi nəzəriyyə: Dərslik / T.S.Vəliyevin, Ə.R.Babayevin, M.X.Meybullayevin ümumi elmi redaktəsi ilə. Bakı, 2001, 684 s.

25. İqtisadi nəzəriyyə. Mikroiqtisadiyyat -1,2. Moskva , 2008. Rus dilindən tərcümə. Bakı, 2009.

26. İqtisadi nəzəriyyə. Makroiqtisadiyyat -1,2. Moskva, 2008. Rus dilindən tərcümə. Bakı, 2009.

27. İqtisadi nəzəriyyə kursu. Moskva, 2009. Rus dilindən tərcümə. Bakı, 2012.

28. Kazımlı X.H. Qiymətləndirmənin əsasları: Dərslik. Bakı: «İqtisad Universiteti», 2008, 430 s.

29. Kərimli İ. Keçid iqtisadiyyatı: Müstəqil yeni texnika yaratmağın zəruriliyi. Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya. İqtisadi və beynəlxalq münasibətlər. II Beynəlxalq konqresi. İqtisadiyyat bölməsi. II hissə. 02-05 may. Bakı, 2007. s. 838-842

30. Qasımov F.H., Nəcəfov Z.M. İnnovasiyaların yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı: “Elm”, 2009, 416 s..

31. Qloballaşma mühitində milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşması və inkişafı problemləri. Prof. İ.H.Aliyevin üm. redaktəsi ilə. Bakı, 2010
32. Quliyev T.Ə. İnflyasiyanın anatomiyası. Bakı: 2006, 277 s.
33. Manafov Q.N. Sahibkarlığın nəzəri və praktiki məsələləri. Bakı, 1997.
34. Nəcəfov Z.M. Azərbaycan Respublikasında milli innovasiya sisteminin formalaşması və inkişafı. İqtisad elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2011, 35 s.
35. Niftullayev V.M. Sahibkarlığın əsasları. Bakı:Zaman, 2002, 618 s.
36. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı 1992.
37. Абалкин Л. Логика экономического роста. М., Институт экономики РАН, 2002.
38. Палей Т. Ф. Инновационный менеджмент. Учеб. Пособие – Казань: Изд-во «Фолиант», 2011. – 162 с..
39. Теория инновационной экономики: учебник/Под ред. О.С.Белокрыловой-Ростов н/Д: Феникс, 2009, 376 с.
40. www.azstat.org
41. Elmi İnformasiya Mərkəzi rəsmi internet səhifəsi <http://www.innovasiya.az>
42. <http://www.evca.eu/research/activity-data/annual-activity>
(statistics/investments-(2014))
43. <http://www.az.wikipedia.org/>
44. <http://www.economy.az/az>

Резюме

Развитие предпринимательства в Азербайджанской Республике на основе инновации, выступает как главное условие для диверсификации экономики и перехода страны на новую технологическую базу. По различным оценкам, удельный вес инновационной продукции в ВВП страны доходит до 5 %, в то время как в развитых странах этот показатель находится в пределах 40 %-60%.

В условиях модернизации экономики страны на первый план выходит повышение конкурентоспособности продукции. А это, в свою очередь, зависит от объема и качества новшеств, применяемых в виде новых технологий и новой продукции.

Опыт развитых в экономическом плане стран показывает, что в конкурентной борьбе на мировом рынке побеждают предпринимательские субъекты, обладающие более эффективными механизмами инновационной деятельности и инфраструктурой, развитой для реализации новшеств. Президент Азербайджанской республики, затрагивая деятельность, осуществляемую в данной сфере, отметил: «Как вам известно, в общем, применение новых, информационно-коммуникативных технологий получило большой размах в Азербайджане. В этом плане мы занимаем первое место в регионе»

Инновационность, в настоящее время, стала непосредственным объектом внимания не только на государственном уровне, но также и в сфере отдельных хозяйственных субъектов.

В связи с этим, постепенно увеличивается роль исследования путей выявления и обоснования способов повышения и оценки экономической эффективности инновационных проектов в предпринимательстве.

Определение и оценка способов повышения экономической эффективности инновационных проектов, как сложное и многогранное явление, является крайне важным и трудоёмким процессом.

Summary

The improvement of business thanks to innovation in Azerbaijan Republic ,acts as an important role in the ramifying of economy and the transition of new technological base in the country.

According to different assessment, in the case of the special weight of products is 5 % in the Gross Domestic Product, this indicator in developed countries is around 40-60%.

In conditions of the improvement of economy in the country , the increasing of the competition ability of the local products comes first.It also depends on the volumes and the qualities of innovations applied as new technologies and products.The practice of economically developed countries shows that, the subject of business , that owns more helpful mechanism of innovation activity for competition in world market,and developed infrastructure to incarnate the innovations, wins in the end.

Mr. Ilham Aliyev , the president of Azerbaijan Republic, has said touching the measures , taken for this field.'''As we knew , generally , the application of new technologies , information-communication has widely spread in Azerbaijan.We rank first in this field in the region. Innovation has directly turned to the center of attention not only in the state level , but also in the levels of different agricultural subjects.

Relating to this , the assessment of economic efficiency of innovation projects in the business, opening up the different ways to increase it , the role of contemplation of basing ways gradually increase .

The defining of ways to increase the economic efficiency in the projects , and assessment are fairly important.